

JAARGANG 22 • NUMMER 2 • ZOMER 2011

ZOOGDIER

Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?

Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek

**Samenleven met vreemde snuiters:
de opmars van de steenmarter**

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaaltijdschrift van de Zoogdierverseniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Vliegende watervleermuis.
Foto Paul van Hoof

Aanwijzingen voor auteurs

-Conceptartikelen en andere kopij sturen naar:

redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl

-Deadlines voor insturen artikelen zijn:
1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.

-De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.

-De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.

-Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdierverseniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdierverseniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 37 euro per jaar. Overmaken op ING 203737, IBAN: NL 26INGB0000203737/BIC:ING BNL 2A, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdierverseniging.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 12,50 euro over te maken op ING 203737 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdierverseniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl

Redactie Aaldrik Pot, Marije Siemensma, Jos Teeuwisse (hoofdredacteur), Bob Vandendriessche, Goedele Verbeylen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman

Eindredactie Jaap van der Veen

Medewerkers Dirk Criel, Steve Geelhoed, Dick Klees, Rob Koelman, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Eindcorrectie Jolanda van der Toorn-Hoeksma

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 7 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

1	Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?
5	Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek
8	Verdwenen zoogdieren: de krijtmuis
9	Rollin Verlinde, natuurfotograaf
12	Forum: Muskusratten in de huidige maatschappij
14	Samenleven met vreemde snuiters: de opmars van de steenmarter
17	Sporen herkennen: burchten
19	Waarnemingen
22	Hyperkort
24	Boekbesprekingen : egelboeken
25	Kort nieuws
29	Agenda en adressen
30	Het moment van.... Wesley Overman

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdierverseniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen.

Lutra verschijnt tweemaal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost € 22,- per jaar. Leden van de Zoogdierverseniging krijgen korting. Zij betalen maar € 12,- per jaar.

Anmelden voor een abonnement kan bij het redactieadres van de Zoogdierverseniging (zie colofon hiernaast).

NIEUW:

De Zoogdierverseniging heeft een webwinkel geopend:

www.zoogdierwinkel.nl

Neem eens een kijkje en

- bestel boeken
- download oude nummers van Zoogdier
- lees rapporten van de werkorganisatie

Leden krijgen 10% korting!

Watervleermuis. Foto Paul van Hoof

Internationaal Jaar van de Vleermuizen

Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?

Het komt nog al eens voor dat mensen op een verjaardag vragen: “en wat doe jij?” De reactie op mijn antwoord “ik ben vleermuisonderzoeker”, is dan standaard: “Hoe gaat het dan met de vleermuizen in Nederland?” Vervolgens improviseer ik er op los, er is immers meer dan genoeg om te vertellen. In het Jaar van de Vleermuizen is het een uitdaging om meer systematisch te overdenken hoe de vleermuizen er eigenlijk voor staan.

Herman Limpens

Verschillende thema's zijn interessant om uit te pluizen. Zoals: wat zijn de trends in aantallen, voorkomen en verspreiding?

Worden er nog soorten nieuw ontdekt of herontdekt? Welke ontwikkelingen zijn er geweest en staan op stapel, en hoe zijn die

te waarderen? Wat is positief en wat is negatief? Wat zijn uitdagingen? Ik verheug me er al jaren in te mogen sa-

menwerken met een grote schare aan fantastische professionele en amateurvleermuiswerkers in Nederland. Van hun ervaringen maak ik hier dankbaar gebruik.

Wintertellingen De wintertellingen laten voor een heel aantal soorten een positieve ontwikkeling zien, in verhouding tot de instorting van populaties in de vorige eeuw. Er worden tegenwoordig meer objecten en meer dieren geteld dan ooit. En in al die objecten samen is voor veel soorten een positieve trend waar te nemen. Het gaat dan over die soorten die overwinteren in ondergrondse objecten waar wij in kunnen, en daarbinnen op plekken waar wij ze ook te zien krijgen, zoals steenfabrieken, ijskelders, bunkers, forten en groeves. Het gaat dan om de watervleermuis, franjestaart, beide baardvleermuissoorten, gewone grootoorvleermuis, ingekorven vleermuis, meervleermuis, grijze grootoorvleermuis en vale vleermuis. Gewone dwergvleermuizen, laatvliegers en rosse vleermuizen worden maar heel af en toe in zo'n ondergronds object waargenomen, en bovendien in lage aantallen. Voor die soorten zijn dus uit de wintertellingen geen trends af te leiden. En over een soort als de ruige dwergvleermuis weten we helemaal niets wat betreft aantallen en verandering daarin.

Het herstel van de goed telbare soorten in de winterverblijven is waarschijnlijk het gevolg van het niet meer gebruiken van insecticiden als DDT, Dieldrin en Aldrin in de landbouw. Ook hebben de beschermingsinspanningen in de tweede helft van de vorige eeuw succes gehad. Daarbij is vooral te denken aan het beschermen van de winterverblijven zelf, maar toch ook aan een vleermuisvriendelijker inrichting van het landschap.

Maar er zijn helaas ook objecten, bijvoorbeeld sommige forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waar die trend van overwinteraars anno 2010/2011 negatief is. Verstoring door fout beheer, ongegeleide restauraties en veranderingen in gebruik vertalen zich in slechte trends. Terwijl juist ook binnen de Waterlinie voorbeelden zijn van projecten van restauratie en herbestemming waar het heel goed gaat. Dat maakt duidelijk dat die in de vorige eeuw begonnen bescherming van objecten van groot belang is en geen moment mag verslappen. Tij-

“Het herstel van de goed telbare soorten in de winterverblijven is waarschijnlijk het gevolg van het niet meer gebruiken van insecticiden.”

daarbij noodzakelijk. Laten we 2011 dan ook gebruiken om alle objecten weer te tellen en het aantal objecten en tellers alleen maar uit te breiden.

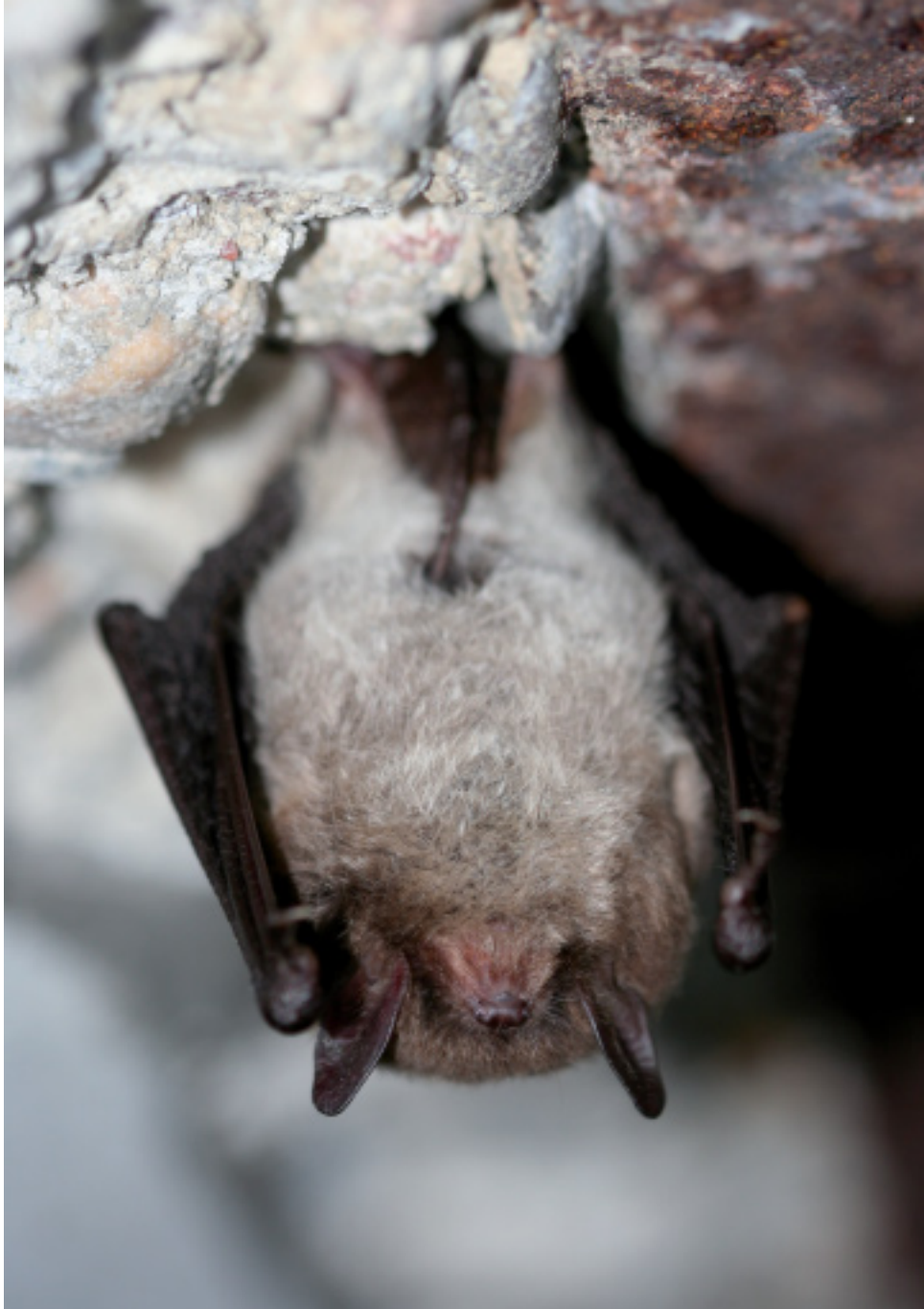
Gewone grootoorvleermuis. Foto Wesley Overman

dens het Jaar van de Vleermuizen kunnen we dat krachtig onder de aandacht brengen. Het beschikken over trendgegevens is

Gegevensgebrek Een aantal van de soorten die we met onze wintertellingen niet kunnen monitoren, zoals de laatvlieger en rosse vleermuis, hebben we bij het opstellen van de laatste Rode Lijst van bedreigde inheemse zoogdieren in de categorie 'Kwetsbaar' moeten plaatsen. We hebben nauwelijks trendgegevens over zulke soorten. Maar op veel plaatsen waar we in de jaren '80 van de vorige eeuw laatvliegers of rosse vleermuizen met gemak met de bat detector oppikten, blijft het nu

stil.

Voor de laatvlieger lijkt dat samen te hangen met sloop, renovatie en het steeds ontoegankelijker worden van nieuwbouw. Daarnaast leidde het toenemend gebruik

Overwinterende watervleermuis. Foto Wesley Overman

van ontwormingsmiddelen in de veehouderij tot het grotendeels verdwijnen van runderen uit de wei en de afname aan extensief beheerd weiland. Hierdoor is het specifieke voedsel (grote insecten) verdwenen. Bovendien zijn de stallen steeds ontoegankelijker geworden voor vleermuizen. We hopen dat de grazers die worden ingezet in natuurontwikkelingsgebieden in ieder geval lokaal voor vervangend voedsel kunnen zorgen door gunstige omstandigheden te creëren voor insecten. En in het Jaar van de Vleermuizen willen we veel aandacht vragen voor het 'bewust natuurinclusief bouwen'. Bij zowel renovatie als nieuwbouw zijn er genoeg mogelijkheden om er voor te zorgen dat vleermuizen een plekje houden of krijgen in de gebouwen. We moeten durven te experimenteren en

vervolgens maatregelen monitoren om er van te leren. De opgedane kennis moet beter worden gedeeld, zodat niet telkens opnieuw het wiel hoeft te worden uitgevonden.

Vergaren van gegevens Monitoring is per definitie iets van lange adem en traditie. En toch is het van groot belang om te blijven proberen nieuwe methoden voor monitoring te ontwikkelen en testen. Bijvoorbeeld voor die soorten die je in winterverblijven of op zolders niet telt. Denk aan innovatieve methoden voor monitoring, zoals transecttellingen waarbij we vleermuizen registreren vanuit auto's en punten waar we met automatische detectors constant meten. Of denk aan SOVON's succes met MUS (Meetnet Urbane Soor-

ten) waar veel mensen in steden en dorpen de gierzwaluwen en mussen volgen. Een 'zoogdier-MUS' gericht op de gewone dwergvleermuis in steden en dorpen zou geweldig zijn. Gegevens over deze soort zijn nodig omdat Nederland vanuit de Europese Habitatrichtlijn voor alle vleermuissoorten de plicht heeft om te rapporteren over de trends in aantallen en verspreiding. Maar ook omdat we het ons gewoon niet kunnen veroorloven om het niet 'te weten'. Van de gewone dwergvleermuis is bijvoorbeeld de algemene gedachte dat die overal voorkomt. Onbewust neem je dan aan dat het met de trend ook goed zit. Terwijl we in feite geen idee hebben van eventuele veranderingen in aantallen. We zouden toch niet, net als bij de huismus, op eens willen constateren dat die soort enorm achteruit is gegaan? In feite een situatie die ons bij de laatvlieger al is overkomen.

Onze informatie over het voorkomen en de verspreiding van soorten is de laatste 10 jaar gegroeid. Er is weliswaar sinds de jaren '90 van de vorige eeuw geen systematisch actief atlasproject op landelijke schaal geweest voor vleermuizen, maar er zijn provinciale zoogdieratlasprojecten die een overzicht verschaffen over wat we aan gegevens hebben en waar wat betreft recente gegevens witte vlekken bestaan. Daarnaast waren er – mede in het kader van de 'inhaalslag verspreidingsonderzoek' - enkele op specifieke soorten gerichte projecten. Daardoor is er een toename aan kennis over de verspreiding van de meervleermuis, de ingekorven vleermuis, de grijze grootovleermuis en de Bechstein's vleermuis. Dat illustreert de zegswijze: 'wie meet, die weet'. En het laat zien dat je soortgerichte projecten moet blijven uitvoeren, want je kan soorten natuurlijk alleen beschermen als je ook weet waar ze zitten.

Nieuwe soorten of herontdekkingen Vermeldenswaardig is dat we de afgelopen jaren verspreid over het land een toename zien van waarnemingen van de tweekleurige vleermuis. Steeds weer vooral bij plassen en moerassen en stedelijk gebied met hogere gebouwen. Door specifieke training van onderzoekers en het maken van opnames met zogenoemde Time Expansion detectors (waardoor we vleermuisgeluiden kunnen analyseren) lukt het steeds beter om die soort op te pikken. De indruk dringt zich op dat tweekleurige vleermuis bezig is Nederland te

koloniseren.

Het feit dat er steeds meer mensen werken met een Time Expansion detector maakt ook dat we inmiddels al op 5 à 6 plekken verspreid over Nederland geverifieerde waarnemingen van de kleine dwergvleermuis hebben gedaan. Soms was dat per ongeluk, omdat de waarnemer eigenlijk een andere soort wilde opnemen. Het is daarom nog onzeker of die kleine dwergvleermuis ten tijde van het vlee-

veroveren, maar hoe geweldig zou het zijn om zo'n proces van herkolonisatie te zien gebeuren? Dat kan door het doorgaan met wintertellingen, zoldertellingen en het inzetten van de eerder genoemde aanpak van monitoring met automatische detectors.

De mopsvleermuis is een andere soort, die net als de hoefijzerneuzen in de vorige eeuw geheel verdwenen is uit Nederland. Maar dat is juist een soort die het in koude

kan keren. En ik vraag me eerlijk gezegd af of ze ooit echt weg waren. Hebben we in Zuidwest-Brabant en Zeeuw-Vlaanderen voldoende gekeken en met de juiste middelen? Hier liggen kansen met Time Expansion detectors, automatische detectors en transecten met auto's.

Afsluiting Wat kan een Jaar van de Vleermuizen bijdragen aan kennis over voorkomen en verspreiding? Verrassend veel mensen werken tegenwoordig professioneel met vleermuizen, bijvoorbeeld de ecologen van adviesbureaus, gemeenten of terreinbeherende organisaties. Ik hoop dat zij dit jaar gebruiken om in hun organisatie gedaan te krijgen dat er met goede detectors en opnameapparatuur gewerkt kan worden en dat ze goed getraind kunnen worden. Dat helpt enorm om ook de bijzondere soorten in beeld te krijgen. Ik hoop dat we het jaar kunnen gebruiken om bij de lokale, provinciale en landelijke overheden aandacht te vragen voor atlasprojecten en het verder vullen van de database. En dat iedereen die gegevens verzamelt ook zorgt dat ze in de Nationale Databank Flora en Fauna van de Gegevensautoriteit Natuur terechtkomen. Daarnaast moeten we juist in dit jaar, met behulp van de aandacht die we krijgen bij het algemene publiek, meldingen genereren en die meldingen ook controleren en valideren, zodat ze echt de database in kunnen. De expert-vrijwilligers en professionals die ik al noemde zouden allemaal enkele van die meldingen tot een echt gegeven kunnen maken.

Herman Limpens is senior projectleider en vleermuisonderzoeker bij de Zoogdierverseniging

Ingekorven vleermuis. Foto Wesley Overman

muisatlasproject (1986-1994) ontbrak, of dat we de soort over het hoofd hebben gezien. Het zou de moeite waard zijn om eens alle analyseerbare geluidsopnames speciaal voor die soort uit te pluizen. In ieder geval tonen de waarnemingen die we hebben, dat het de moeite loont om regelmatig ook te luisteren op 55 kHz (de piekfrequentie van de kleine dwergvleermuis) en voortdurend opnames te maken voor controle.

Het wordt warmer in Europa en in Zuid-Europa en zelfs al in Zuid-Duitsland is een toename van de kleine en de grote hoefijzerneus te zien. Naast in het verleden toenemend insecticidegebruik en veranderingen in het landschap en veeteelt worden de koudere zomers vaak gezien als een van de oorzaken achter het verlies van die soorten uit Nederland. Zouden uitbreidende populaties ons weer gaan bereiken? Ik hoop van harte dat ze ons weer terug-

en natte regio's prima uithoudt. Als je maar voldoende oud hout hebt, dus bossen met afstervende bomen en/of boomsoorten die al gauw dode takken en loshangende schors hebben. Hier zal vooral verlies aan voedsel en biotoop in de vorige eeuw debet zijn aan het verdwijnen. Maar kan die ook terug komen en zijn wij, en dan vooral degenen die bossen beheren, dan voorbereid? Het is helaas niet zo dat er uit het buitenland met betrekking tot de mopsvleermuis, zoals dat voor de hoefijzerneuzen wel het geval is, positieve trends bekend zijn. Dat is niet zo omdat de trends negatief zouden zijn, maar omdat dit weer een soort is die moeilijker te volgen is. Ze overwintert onder de grond en is daar meestal goed zichtbaar, en toch zijn grotere aantallen maar van relatief weinig plekken in Europa bekend. Er wordt dus getwijfeld over de trend. Desondanks kan je je voorstellen dat ook die soort terug

Verder lezen?

- Cornelis, F., 2009. 'Ontdekking' kleine dwergvleermuis. Zoogdier 20(1)
- Zoogdierverseniging VZZ, 2007. Basisrapport voor de Rode Lijst Zoogdieren volgens Nederlandse en IUCN-criteria. VZZ-rapport 2006.027. Tweede, herziene druk. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem

Boommarter. Foto Ruud van den Akker

Nieuwe gegevens geven beter beeld

Boommarters in de Oostelijke Vechtstreek

In 2010 is er onder leiding van Landschap Noord-Holland door vrijwilligers een onderzoek uitgevoerd naar het voorkomen van boommarters in de Oostelijke Vechtstreek. Een aantal waarnemingen van levende en dode boommarters gaf al aan dat de soort er voorkomt. Maar waar precies, hoeveel en of er ook voortplanting is, was niet bekend. Dit onderzoek licht een tipje van de sluier op.

Jelle Harder

Aanleiding en doelstelling Eind 2009 hield Ruud van den Akker in Hilversum een lezing over zijn onderzoek aan boommarters (*Martes martes*) in het Riddersoordse Bos bij Bilthoven. Naast Ruud bleek Henri Wijsman de enige andere boommarteronderzoeker in deze regio. Op initiatief van Jelle Harder is daarom besloten om nieuwe vrijwilligers op te leiden. Dat is gedaan door een onderzoek te starten naar de aanwezigheid van boommarters in de Oostelijke Vechtstreek. Dit onderzoek zou dan op ongeveer dezelfde manier uitgevoerd kunnen worden als in

2009 is gedaan in de laagveengebieden in de kop van Overijssel (zie 'Verder lezen'). Landschap Noord-Holland heeft hierin nauw samengewerkt met Ruud van den Akker en in het begin van het project ook met Henri Wijsman, als leden van de Werkgroep Boommarter Nederland van de Zoogdiervereniging. Natuurmonumenten was als terreineigenaar betrokken bij de uitvoering.

Vrijwilligers De vrijwilligers aan wie kennis moest worden overgedragen zijn geworven via een persbericht in het regio-

nale dagblad De Gooi- en Eemlander. Het werd al snel duidelijk dat er grote belangstelling was voor het project. Er meldden zich 24 nieuwe personen. Ook namen nog vier medewerkers van Natuurmonumenten deel aan het onderzoek.

In mei 2010 is er eerst een introductieavond gehouden waarbij het onderzoek werd toegelicht en informatie over de levenswijze van boommarters werd gegeven. Een paar dagen later is instructie gegeven over het gebruik van de fotovallen met toebehoren. Later is een tussentijdse evaluatieavond gehouden en aan het einde van

Links: fotovalopname van een boommarter die een voerplek komt inspecteren. Rechts: onverwachte bezoeker in de Vechtplassen: een otter.
Foto's Landschap Noord-Holland

het veldwerk een slotavond waarbij de voorlopige resultaten zijn gepresenteerd.

Oude en nieuwe waarnemingen

Boommarters hebben in ons land hun kerngebieden in Drenthe, de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. De laatste jaren worden er echter op steeds meer plaatsen boommarters gezien buiten deze gebieden. Dat is mede te danken aan de toegenomen aandacht voor de soort en betere inventarisatiemogelijkheden.

In het Gooi is de laatste tien jaar af en toe een boommarter gezien en een enkel dier is dood langs de weg gevonden. De gedachte was tot voor kort dat de veel natere Vechtstreek niet geschikt is voor deze marterachtige. Maar de laatste jaren zijn in de Oostelijke Vechtstreek duidelijke aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van de boommarter. Het verspreidingspatroon in het gebied was echter nog volstrekt onbekend. Aanwijzingen voor voortplanting door boommarters waren bijvoorbeeld nooit verkregen.

Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen van de aanwezigheid van deze dieren is gekeken naar alle bekende waarnemingen. Uit de jaren tot 2006 zijn uit het onderzoeksgebied (figuur 1) slechts vijf waarnemingen bekend. Van 2006 tot en met 2010 is er sprake van een duidelijke toename. Samengevat komt het er op neer dat er in het onderzoeksgebied 20 meldingen zijn uit die periode (figuur 1): -13 zichtwaarnemingen zijn vastgesteld, alle gedaan in of vlakbij het Naardermeer. -7 verkeerslachtoffers zijn gevonden waarvan 1 in Loosdrecht en 6 in Kortenhoef. In Kortenhoef werden 5 van de 6 dode marters aangetroffen langs de drukke Vreelandseweg (N201).

Uitvoering in het veld Om het onderzoek te doen zijn 21 fotovallen gekocht van het type Dörr Boly Guard 5.0 MP IR.

Voor de uitvoering zijn de deelnemers over zeven groepen verdeeld, met voor iedere groep drie fotovallen. Iedere groep kreeg een onderzoekslocatie toegewezen. Het viel in de praktijk niet altijd mee het werk uit te voeren. De 'hindernissen' die daarbij genomen moesten worden waren vooral de vele knutten die je eindeloos gaan irriteren. Een insectennetje over je hoofd en handschoenen aan is dan geen overbodige luxe. In dit natte moerasbosgebied moest ook op meerdere plekken een boot gebruikt worden, dat vraagt een goede afstemming met de eigenaren van de boten en het varen kost veel extra tijd. Maar in vrijwel alle gevallen lukte het de camera's daar te plaatsen waar dat gunstig leek. Goede plekken zijn bijvoorbeeld damwanden, bomen die over een sloot liggen of een smalle dam. Die worden graag als droge looproute over een sloot gebruikt. Op 2-3 meter voor de camera wordt een blok hout opgehangen waarop pindakaas als voedsel werd gesmeerd. Later is hieraan honing, vis en fruit toegevoegd.

Op het houtblok en daar vlakbij werden op 1,5-2 meter hoogte druppels lokstof aangebracht. Dat is visolie vermengd met wat anijsolie. Deze olie verspreidt haar geur via de wind waardoor boommarters en ook andere zoogdieren worden verleid om naar die plek te gaan.

Al het veldwerk is gedaan van half mei tot half augustus. Voor de controle van de camera's werden de locaties eenmaal per week bezocht. De geheugenkaartjes werden afgelezen en gekopieerd. Daarna werd weer voedsel en lokstof aangebracht. Na minimaal drie weken werden de camera's verplaatst naar een ander deel van het onderzoeksgebied. Op sommige plaatsen waar een boommarter werd gescoord zijn de camera's later nog eens neergezet maar dan direct op de videostand.

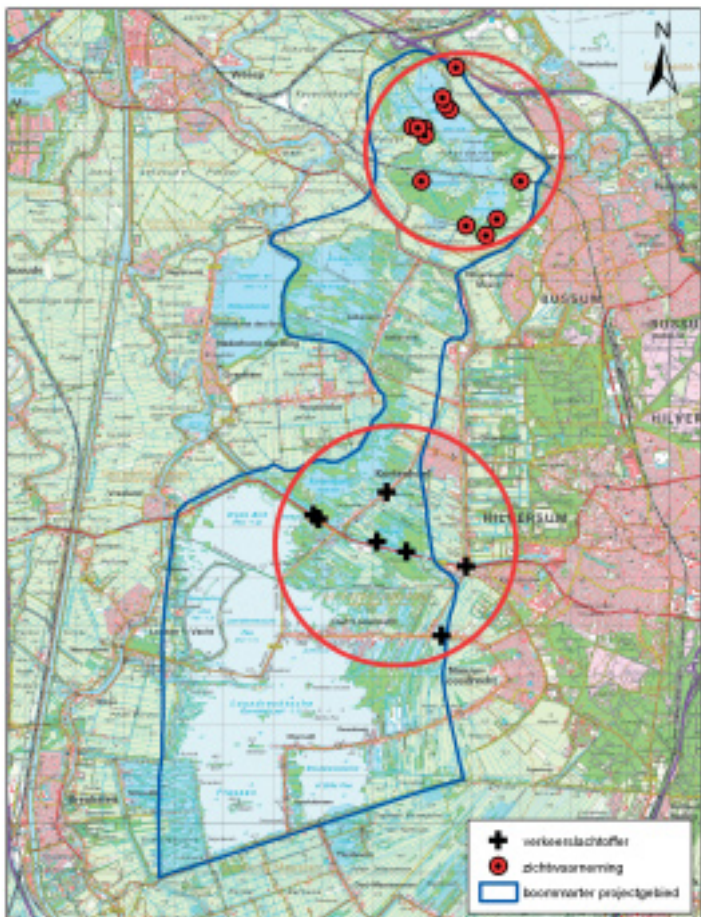
Hoeveel boommarters? Zeer verrassend was het dat de eerste foto van een boommarter al vier dagen na plaatsing van de camera werd gemaakt. De meeste andere fotovallen waren zelfs nog niet eens in het veld geplaatst. Die foto was gemaakt in Ankeveen, waar voor zover bekend nog nooit met zekerheid een boommarter was waargenomen.

Bij de uitwerking van alle gegevens zou later blijken dat de trefkans op een boommarter in de regel binnen tien dagen is, als er tenminste boommarters aanwezig zijn. Maar als je een camera veel langer laat staan en je blijft lokstof en voer aanbrenge, dan kan dat ook na enkele weken nog het geval zijn. In dit onderzoek was er bijvoorbeeld op één locatie nog een eerste waarneming na 43 dagen.

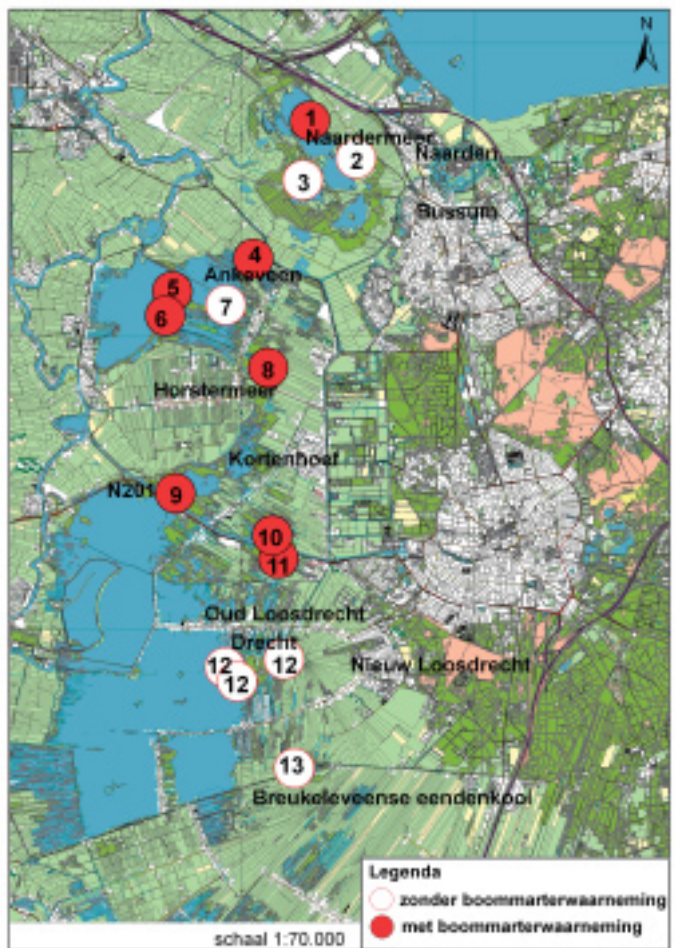
Wanneer een camera opnieuw op dezelfde locatie werd neergezet waar al een boommarter was gezien, dan verscheen die boommarter 3-12 dagen eerder voor de camera dan in de eerste periode. Kennelijk herkende de boommarter de vis-/anijsgeur en wist dit dier dan dat daar ook wat te eten was. In andere onderzoeken in ons land is dit gedrag ook gezien.

Uiteindelijk zijn er met behulp van de fotovallen op 8 van de 13 onderzochte locaties boommarters vastgesteld (figuur 2). Aan de hand van alle analyses wordt aangenomen dat er minimaal 12 verschillende boommarters in het gebied zitten en mogelijk zelfs 16. De gegevens laten ook zien dat er op zeker één locatie voortplanting is geweest en waarschijnlijk op drie andere locaties ook.

Andere resultaten Bij ons onderzoek in de Oostelijke Vechtstreek viel het op dat de boommarters niet alleen 's nachts maar ook vaak bij daglicht actief waren en met fotovallen werden vastgelegd. In het eerder genoemde onderzoek van Tuitert en anderen in de kop van Over-

Figuur 1 Alle zichtwaarnemingen en verkeerslachtoffers van boommarters in 2006 t/m 2009

Figuur 2 Overzicht van onderzoekslocaties en waarnemingen uit dit onderzoek.

ijssel werd dat ook waargenomen. Dit dag- en nachtritme in de Vechtstreek is nu vergeleken met een lopend onderzoek in het Ridderoordse Bos bij Bilthoven. Ruud van den Akker doet daar al jaren onderzoek bij boommarters en maakte bijgaande figuur 3 die dezelfde onderzoeksperiode betreft in 2010.

Bij de 'moerasmarters' zien we een grote, enigszins gelijkmatige spreiding over een etmaal in bezoeken aan de voerplaatsen. De piek ligt tussen 06.00 en 09.00 uur en van 15.00 tot 18.00 uur. Bij de 'bosmarters' is de spreiding veel minder gelijkmatig

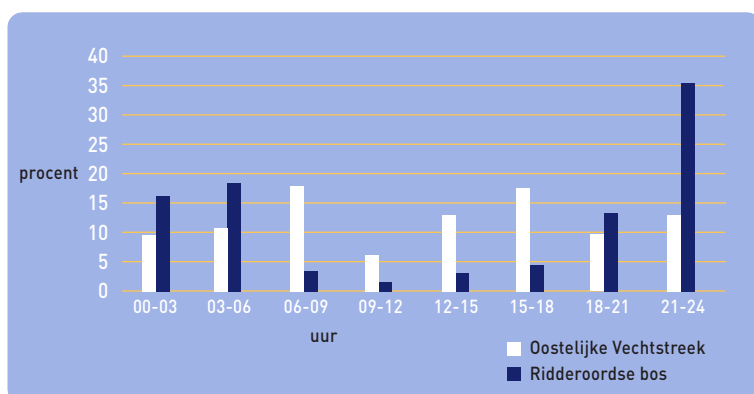
verdeeld. Er is een duidelijke piek tussen 21.00 en 24.00 uur. De vraag is natuurlijk hoe de verschillen in dag- en nachtritme tussen die twee gebieden te verklaren zijn. Kort gezegd vermoeden wij dat het voedselaanbod (vooral muizen) in de natte Vechtstreek veel geringer is dan in het bosgebied. De marters moeten kennelijk langer actief zijn om aan voldoende voedsel te komen voor zichzelf en hun jongen.

Ten slotte Behalve boommarters verschenen er ook andere zoogdieren en vogels voor de fotovallen. Ze kwamen vrijwel

zeker af op de vis-/aansgeur en het neergelegde voedsel. Zo zagen we haviken, buizerden, houtsnippen, dassen, vossen en veel reeën. Een bijzondere waarneming was die van een otter, die eerder in Zoogdier is gemeld. Een mooi nevenresultaat van het project!

Samenvattend kan gezegd worden dat de twee belangrijkste doelstellingen van het project gehaald zijn. Er is wat meer duidelijkheid over boommarters in dit veengebied en het is nu vastgesteld dat ze zich er kunnen voortplanten. Daarnaast is er veel kennis overgedragen aan een groep nieuwe enthousiaste vrijwilligers zonder wie dit resultaat niet bereikt zou zijn. De vrijwilligers hebben zich nu verenigd tot de Marterwerkgroep Gooi en Vechtstreek. Voor hen is nog veel onderzoekswerk te doen in de regio.

Jelle Harder is werkzaam bij Landschap Noord-Holland.

Figuur 3 Percentage van het aantal boomarterbezoeken (n=61) in de Oostelijke Vechtstreek en (n=216) in het Ridderoordse bos in de periode van 8-5 tot 18-8, verdeeld over 8 perioden van 3 uur per etmaal.

Verder lezen?

- Tuitert, A. H., E. van Maanen, R. Messemaker & H.A.H. Jansman, 2009. Boommarters in de Kop van Overijssel. Natuur en Milieu Overijssel.

de krijtmuis

Welke zoogdieren kwamen in vroeger tijden in Nederland en/of Vlaanderen voor maar verdwenen uit de lage landen? Jelle Reumer, directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, blikt in deze rubriek terug.

Het is opvallend hoeveel dieren in het Nederlands een naam hebben die nergens op slaat. Walvissen zijn geen vissen. Nijlpaarden zijn geen paarden; nijlvarkens zou taxonomisch al een stuk beter zijn maar ook niet geheel correct. Ook zeepaardjes zijn geen paardjes trouwens, zelfs geen zoogdieren. De zee is sowieso een bron van veel foute namen: een zeekat is geen kat maar een inktvis, een zeehond is geen hond maar een ...zeehond, een zee-olifant is ook een zeehond, een zee-egel is geen egel maar een stekelhuidige (egels zijn ook geen stekelhuidigen, hoewel je dat wel zou zeggen), een zeekoe is geen koe maar een doorgeëvolueerde klipdas, en een zeemuis is geen muis maar een worm. Terug naar de landzoogdieren. Stekelvarkens zijn geen varkens, meerkatten geen katten, spitsmuizen geen muizen, pfff, er komt geen eind aan deze lijst van idiotieën.

Nog één dan: de krijtmuis is geen muis maar een opossum. De krijtmuis is bovendien, in tegenstelling tot al het hierboven genoemde vee, uitgestorven. De krijtmuis leefde in het Krijt (ongeveer 66 miljoen jaar geleden) en er is ooit maar één kiesje van het diertje gevonden. Dat ene kiesje is 1,36 mm lang, 1,44 mm

'De krijtmuis is eigenlijk geen muis'

breed aan de voorzijde en 1,85 mm breed aan de achterzijde; het is dus niet veel groter dan een willekeurige zandkorrel. Het is -houd u vast- gevonden in de ENCI-groeve, die gigantisch grote kalkgroeve bezuiden Maastricht, het grootste gat dat ooit in ons land in de grond is gemaakt. Miljoenen tonnen kalk zijn er weggegraven, en precies daar vonden twee amateurverzamelaars het zandkorrelgrote tandje.

De ene verzamelaar, Roland Meuris, had in 2002 een gruismonster genomen, om daarin naar fossieltjes te zoeken, de andere, Frans Smet, vond vervolgens een minuscuul tandje in dat monster. De heren gingen ermee naar het Natuurhistorisch Museum in Maastricht, en de daar werkzame paleontologen John Jagt en Anne

Schulp waren meteen enthousiast. Een zoogdierkies in de ENCI-groeve is namelijk niet gewoon. U

moet zich voorstellen dat de kalksteen die daar wordt gewonnen ooit is afgezet als een kalkmodder op de bodem van een ondiepe tropische zee. Het dichtstbijzijnde vasteland was tientallen kilometers verderop, richting Eifel, Duitsland. Opossums wonen op het vasteland en niet in zee en de vondst van dit kiesje was dus echt heel bijzonder: zoiets als een mollenkiesje op 30 kilometer benoorden Ameland.

Twee Amerikanen en drie Nederlanders publiceerden de al snel 'Krijtmuis' gedoopte korrel in het Journal of Mammalian Evolution (2005, vol. 12 [3/4]: 495-511). De naam is onuitsprekelijk: Maastrichtidelphys meurismeti, wat letterlijk de Maastrichtse opossum van Meuris en Smet betekent. Het meest vreemde was nog wel dat het beestje verwantschap toonde met opossum-achtige buideldieren uit Noord-Amerika. De conclusie luidde dan ook dat er destijds, 66 miljoen jaar geleden, op één of andere manier een landverbinding mogelijk was tussen Amerika en Europa, vermoedelijk via zuidelijk Groenland en IJsland, dat toen natuurlijk allemaal veel dichterbij elkaar lag dan tegenwoordig. De Holland-Amerika Lijn voer toen nog niet, en zeker niet met verstekelingen tot Maastricht.

De kies van de krijtmuis. De werkelijke grootte is niet veel meer dan een zandkorrel.
Foto Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Eikelmuis. Foto Rollin Verlinde

Passie voor een perfecte natuurfoto

Rollin Verlinde, natuurfotograaf

Prachtige foto's maakt hij, Rollin Verlinde. Ook in ZOOGDIER zijn zijn foto's van zoogdieren en meer in het bijzonder van vleermuizen vaak te bewonderen. Wie is hij, wat drijft hem? Een interview met een bevoegen fotograaf.

Bob Vandendriessche

Rollin, de meeste lezers zullen je kennen van je vele foto's van zoogdieren en vleermuizen - ook in Zoogdier. Vanwaar je interesse in zoogdieren?

Mijn moeder las in de krant een aankondiging van een natuurkamp in Torgny, in het uiterste zuiden van België. Dat kamp werd georganiseerd door de Zoogdierenwerkgroep (ZWG) van de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie. Dat was in 1982, ik was toen twaalf, net oud genoeg. Achteraf bleek dat ik de jongste van de hele groep was. Het kamp zelf bleek er nogal geïmproviseerd aan toe te gaan. In die tijd werden zelfs nog klapvallen gebruikt om muizen te vangen! De dagen werden stee-

vast afgesloten met een flink bezoek aan het enige cafeetje van het dorp, dat schiep wel een bijzondere sfeer in de groep. En zo had ik de microbe te pakken en bleef ik daarna meegaan op kampen en weekends van de Zoogdierenwerkgroep.

En hoe werd je natuurfotograaf?

Hoewel ik al sinds mijn vijfde fotografeerde, wou ik na dat kamp een 'echt' fototoestel. Dat fototoestel mocht ik kopen van mijn ouders, op voorwaarde dat ik een goed rapport had. Dat toestel kwam twee jaar later, net op tijd voor mijn volgende zoogdierenkamp in 1984 in Ruette. Daar was ook Hugo Willocx, die een bakje mee-

had waarin hij muizen fotografeerde. Ik mocht zomaar meedoen! Nadien belde ik Hugo geregeld op, telkens als ik iets speciaals gevangen had. Op die manier is ook onze samenwerking begonnen.

Rollin Verlinde. Foto Rollin Birch

Bleef je tijdens je studies ook actief in de Jeugdbond?

Nauwelijks. Een paar jaar later viel ineens een hele generatie ZWG'ers weg. Toen ik begon aan de universiteit stond de ZWG op een laag pitje. Dat veranderde toen Stijn Van Acker begin jaren negentig het voorzitterschap op zich nam en een nieuwe generatie de ZWG weer op gang bracht. Maar daar viel ik eigenlijk al wat buiten wegens het leeftijdsverschil. Natuurlijk bleef het wel leuk om op ZWG-weekends de jongelingen warm te maken voor zoogdieren en vleermuizen met een eigen dia-reeksje of een kwisje. Voordeel was ook dat zij mij nu contacteerden als ze eens iets speciaals gevangen hadden!

Hadden je studies iets met zoogdieren te maken?

Ik ben afgestudeerd als bio-ingenieur bosbouw. Mijn thesis had als onderwerp de relatie tussen muizen en bossen. Ik deed daarvoor een onderzoek in een bosgebied in Ravels. De beheerders vonden dat de loofbomen, die in dreven tussen de naaldboombestanden stonden, zich erg moeilijk verjongden. Ik heb onderzocht op welke manier muizen daar een rol in speelden doordat zij eikels opaten dan wel verspreidden. Ik heb 6000 eikels van een stukje metaal voorzien en nadien opgespoord met een metaaldetector. Rosse woelmuizen namen de eikels slechts en

kele tientallen centimeters mee, en er was een bosmuis die een voorraad had aangelegd op veertien meter van de moederboom. Het moeilijke verjongen bleek eerder aan de bodemeigenschappen en dikke strooisellaag te liggen.

En je eerste job?

Mijn carrière startte in wat toen nog het 'Educatief Bosbouwcentrum Groenendaal' heette (EBG; nu 'Inverde', een ondersteunend centrum van het Agentschap voor Natuur en Bos). Door het vertrek van Koen Van Den Berge kwam in het EBG een plaats vrij voor een docent faunabeheer. Omdat die functie kort nadien halftijds werd, besloot ik om daarnaast als zelfstandige aan de slag te gaan. Ik vroeg een BTW-nummer aan als zelfstandig ingenieur om bosbeheerplannen op te stellen. Naast 'bio-ingenieur', vulde ik als bijkomende activiteiten voor de grap 'taxidermist' en 'natuurfotograaf' in. Het was wel mijn jeugdroom om natuurfotograaf te worden, maar het was niet mijn bedoeling om daar ook echt iets mee te doen. In het kader van mijn opdrachten bleek dat er toch vaak behoefte was aan mooie foto's als illustratie voor de eindrapporten. Zo leverde ik tegen betaling eens een coverfoto, en van het een kwam het ander.

Dat 'ander' was een fotobureau ?

Een belangrijke troef was mijn collectie vleermuisfoto's. Overheden en uitgeverijen

die op zoek waren naar goede beelden van vleermuizen kwamen vaak bij mij terecht. Ik stelde aan het toenmalige Aminor (Administratie Milieu, Natuur en Landinrichting) voor een boekje te maken over vleermuizen en dat werd mijn eerste publicatie: "Vleermuizen, fluwelen fladderars". Eind jaren '90 werd ik ook gecontacteerd door National Geographic voor beelden van de pas ontdekte kleine dwergvleermuis. Daar had alleen ik foto's van. Ik heb toen een paar jaar samengewerkt met dat tijdschrift, wat mijn carrière natuurlijk een boost gegeven heeft. Na een tijdje werden de deadlines steeds krappere en het hele gedoe van dia's heen en weer te sturen begon zwaar te wegen. Samen met Yves Adams startte ik toen Vilda op, een klein online fotobureau met als doel het tonen van onze 1.000-2.000 beste beelden, niet denkend dat het er ooit meer zouden worden. Intussen staat de teller op 50.000, mede doordat we zijn uitgebreid met de fotografen Lars Soerink, Ludo Goossens en Misjel Decler.

Toen geen onderzoek meer?

Onderzoek kwam steeds meer op het tweede plan. Een mooie uitdaging kwam zo'n tien jaar geleden nog wel van studie-bureau Aeolus. Met een zelf te ontwerpen automatische camera-opstelling moesten we een technische monitoring doen in de ecotunnel tussen de natuurgebieden De Teut en Haagdorenheide in Limburg. Later

Relmuis in oude eik. Foto Rollin Verlinde

Vliegende Schreibers vleermuis. Foto Rollin Verlinde

deed ik gelijkaardige onderzoeken in het Meerdaalwoud en de Kikbeekvallei. Dat leverde verrassende ontdekkingen op, zoals waarnemingen van everzwijnen op onvermoede plaatsen. Zelfs vleermuizen vlogen door mijn camerasysteem!

Ben je nog steeds intensief met vleermuizen bezig?

Ik ben niet zo'n verenigingsmens. Maar op een weekendje met wintertellingen ga ik nog altijd graag een diareeks tonen. Ik ga ook niet meer zo systematisch op zoek naar goede plekken om vleermuizen te fotograferen. Ik wil met mijn foto's vooral verwondering en bewondering voor vleermuizen – en fauna en flora in het algemeen – opwekken, niet alleen bij dat selecte clubje van onderzoekers, maar vooral bij het grote publiek. Dat besef moet nog meer doordringen in onze verenigingen: dat we naast inventarisatie en onderzoek minstens evenveel aandacht moeten besteden aan het creëren van een draagvlak voor natuur. Als ik nu voor een groot publiek een lezing geef, dan is dat geen opsomming van soorten, maar een beeldend verhaal over het boeiende leven van vleermuizen. Vaak komen mensen mij dan nadien zeggen dat de kolonie vleermuizen die ze onder hun dak hebben mag blijven. Daar doe ik het voor.

Je gaat op expeditie in afgelegen streken van Europa, en je daalt af in diepe grotten. Is dat wel zo vanzelfsprekend als het lijkt? Speleologie is voor mij geen sport. Ik heb

een opleiding speleo gevolgd en ik heb natuurlijk het nodige klimgerief. Maar als ik ga fotograferen beoefen ik speleo niet in een groep omdat je dan geen mooie foto's kan maken. Dat brengt een risico met zich mee. Ik vermijd het om alleen een grot in te gaan en ik leg contacten met mensen ter plekke die de grotten kennen. Vaak zijn dat ook vleermuizenkenners, zoals Thea Ivanova in Bulgarije.

Ik heb ook eens met Jeroen van der Kooij in Lapland naar vleermuizen gezocht. Op een gegeven moment vonden we de -voor zover toen bekend- noordelijkste kraamkolonie vleermuizen ter wereld. Die kolonie noordse vleermuizen bevond zich onder het dak van een huis in de regio van Karasjok. De eigenaar stond heel open voor die dieren en twijfelde zelfs om zijn dak te isoleren toen we hem vertelden dat een kraamkolonie van vleermuizen zo ver boven de poolcirkel heel bijzonder is. De nachten zijn daar 's zomers heel kort en dus moeten de vleermuizen in heel korte tijd hun voedsel verzamelen, willen ze niet te lang bij daglicht jagen.

Het fotograferen van vleermuizen veroorzaakt altijd een zekere verstoring. Hoe sta je daar tegenover?

Dat vleermuizen verstoord kunnen worden door ze te fotograferen klopt. Ik stel me als fotograaf altijd eerst de vraag: is het nemen van deze foto zinvol? Als professioneel fotograaf streef ik een zodanige kwaliteit of originaliteit na, dat ik daarmee verschil kan maken, zowel voor weten-

schappelijke publicaties als voor presentaties voor een groot publiek. Met de opkomst van de digitale fotografie zijn er tegenwoordig zoveel enthousiaste amateurs dat er een overaanbod aan natuurfoto's van vooral middelmatige kwaliteit is. Dat betekent dat er veel verstoord wordt door amateurs, meer dan door professionals die doorgaans ook minder tijd besteden per foto. Je kunt je dus de vraag stellen wat voor zin het heeft dat de zoveelste amateurfotograaf de zoveelste middelmatige foto van een vleermuis neemt, terwijl er al zoveel mooie foto's beschikbaar zijn. Maar goed, het is aan de beheerders om daar een goed evenwicht in te vinden. Op zich heeft niemand meer of minder recht om vleermuizenfoto's te maken.

Wat wordt het volgende project?

Ik zou graag iets realiseren à la Bertrand Aarhus: van de mooiste zoogdierfoto's een levensgrote afdruk op canvas maken en die vervolgens -voorzien van een kort onderschrift- in een aantal grote Europese steden in het straatbeeld laten opduiken. Helaas kost zo iets natuurlijk een pak geld, maar zo'n ruime publiekscampagne kan erg zinvol zijn. Om maar een voorbeeld te geven van bij ons: ook al bereik ik hier misschien nu en dan honderdduizend Vlamingen met een mooi filmpje of een beklijvende publicatie, dan zijn er nog altijd vijf miljoen negenhonderduizend anderen om te overtuigen van het belang van biodiversiteit!

Muskusratten in de huidige maatschappij

Dr. Femmie Kraaijeveld-Smit

Muskusratten (*Ondatra zibethicus*) worden sinds 1946, kort na hun binnenkomst in Nederland in 1942, professioneel bestreden. De motivatie om te bestrijden lag in eerste instantie bij het voorkomen van schade aan gewassen. Later verschoof dit naar het voorkomen van schade aan oevers en waterkeringen. Het begon met premiejagers: voor elke ingeleverde staart ontving de jager een vergoeding. Overheden realiseerden zich echter dat premiejagers geen belang hadden bij het zo klein mogelijk houden van de populatie. Daarom werd geleidelijk overgegaan naar vanuit provincie betaalde krachten die de bestrijding uitvoerden. Dit werd tevens wettelijk verplicht gesteld in 1985. Vanaf 2011 is, via een nog lopende wetswijziging, de verantwoordelijkheid overgedragen aan de waterschappen. In deze wijziging is een opvallende maatschappelijke verschuiving waar te nemen. Door de Tweede Kamer is namelijk het volgende amendement aangenomen: de beweegreden "de muskus- en beverrattenbestrijding" moet vervangen worden door: "de voorkoming van schade aan waterstaatswerken veroorzaakt door

muskus- en beverratten". Dit geeft ruimte om alternatieven in te zetten voor het doden van dieren, zoals het verstevigen van oevers en kades, om schade te voorkomen. De verschuiving van bestrijding naar alternatieven om schade te voorkomen is niet alleen waar te nemen bij de muskusrattenbestrijding. Feitelijk heeft deze denkomslag in de maatschappij ook al zijn intrede gemaakt in de huidige wetgeving. In de Flora- en Faunawet uit 2002 mogen de meeste diersoorten niet worden gedood, tenzij alternatieven (zoals verjaagen en weertechneken) om bepaalde zwaarwegende belangen zoals schade aan gewassen of om andere flora en fauna, verkeersveiligheid en volksgezondheid te beschermen, niet voorhanden zijn. De moeilijkheid bij deze voor dieren relatief gunstige wet is alleen dat alternatieven die problemen kunnen oplossen en voorkomen wel breed gedragen worden door de maatschappij, maar minder gunstig liggen bij diegenen die direct betrokken zijn bij het op te lossen probleem. Ze zijn vaak duur in de aanschaf, aanleg en/of arbeidsintensief of zijn in strijd met andere (natuur)doelstellingen. Met het huidige maatschappelijke draag-

vlak voor het individuele dier en de overdracht van de muskusrattenbestrijding naar waterschappen is het een goed moment om advies te geven over een alternatief, diervriendelijker beleid aan de waterschappen. Op 16 februari 2011 hebben de Dierenbescherming, de Faunabescherming en Bont voor Dieren een nota aangeboden aan waterschappen en provincies. Hierin stellen wij dat de bestrijding van dit dier financieel ondoordacht en ethisch onverantwoord is. Alleen al in 2010 werden 120.000 muskusratten gedood. Om ze te vangen worden vaak vallen gebruikt waarin de muskusrat na een minutenlange doodsstrijd verdrinkt. Ook sterven jaarlijks duizenden andere dieren in de vallen, waaronder eenden, waterhoentjes en vissen. Deze wijze van bestrijding kost 34 miljoen euro per jaar. Dit terwijl de noodzaak van het landelijk en jaarrond doden van muskusratten om schade te voorkomen allerm minst vast staat. In het rapport 'Op alternatieve wijze schade voorkomen' laten onze organisaties dat zien. De natuurlijke sterfte onder jonge dieren ligt tussen de 55-90%. Het is goed mogelijk dat een groot deel van de bestrijding binnen deze marge plaatsvindt. Als dat zo is,

Muskusrat. Foto Bont voor dieren

dan heeft de bestrijding weinig invloed op de populatieomvang. In situaties waar niet bestreden wordt, zoals in Zweden, blijkt ook dat het aantal dieren vanzelf daalt, na de in eerste instantie explosieve toename. Ook staat niet vast dat er een relatie is tussen het aantal muskusratten en de hoeveelheid schade aan dijken en oevers. Schade treedt ook al op bij zeer lage aantallen. Als leegstaande holen opnieuw

worden betrokken ontstaat er geen nieuwe schade. De levenswijze van dit dier, dat 's nachts actief is, in combinatie met de grote vruchtbaarheid en individuele variatie in vangbaarheid (je hebt voorzichtige en ondernemende muskusratten), zorgt dat het voor muskusrattenbestrijders niet mogelijk is om alle dieren uit te roeien, hoe intensief vervolging ook plaatsvindt. Schade door muskusratten is daarom niet volledig te voorkomen door deze dieren te doden.

lijktijd schade te registreren en een volledige kosten-batenanalyse te maken van de huidige en van de alternatieve methoden, kan per gebied een concrete onderbouwing worden verkregen voor een beleid van niet-doden. Hiermee kan maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak worden gecreëerd. De organisatie van de huidige muskusrattenbestrijding kan gebruikt worden door deze om te vormen naar een schade-signaleringsstructuur.

Uit onderzoek blijkt bovendien dat de primaire zeewering geen gevaar loopt. Muskusratten kunnen niet graven in deze dijken. De primaire binnenwaterkeringen (langs rivieren en kanalen) kunnen aangepast worden op een soortgelijke manier, waardoor muskusratten en andere gravers niet meer kunnen graven. Verder worden in het rapport mogelijkheden beschreven om de kwaliteit van oevers en dijken op een andere manier in de gaten te houden, bijvoorbeeld met sensoren. Na toepassing van deze middelen is doding niet meer nodig. Zeker in de minst risicovolle gebieden kan per direct gestopt worden met het doden van dieren. Door dit in eerste instantie kleinschalig toe te passen en tege-

Waterschappen, de Unie van Waterschappen (overkoepelende organisatie van waterschappen) en de Landelijke Coördinatiecommissie Muskusrattenbestrijding (LCCM) hebben veelal positief gereageerd op de door ons aangeboden nota. Wij zien de toekomst dan ook positief in en zullen ook in het vervolg samen met de bestuurders en uitvoerders werken aan het verder ontwikkelen van een alternatieve, dier-vriendelijke aanpak.

Dr. Femmie Kraaijeveld-Smit is beleidsmedewerker voor in het wild levende dieren bij de Dierenbescherming. Het rapport is te downloaden via <http://www.dierenbescherming.nl/muskusratten>.

Gestommel in de nacht. Nachtelijke onrust door 'huismarters' wordt meestal veroorzaakt door jonge spelende marters. Foto Beate Ludwig.

De opmars van de steenmarter

Samenleven met vreemde snuiters!

De steenmarter maakte in begin jaren '80 zijn comeback in Oost-Nederland en heeft sindsdien een reputatie als succesvolle cultuurvolger opgebouwd in het stedelijk milieu. Maar ook als lastpak door berokkening van schade aan auto's en overlast in gebouwen. Ondertussen wint de soort terrein richting het westen. Als men zich goed voorbereidt op de komst van deze 'vreemde snuiter' is samenleven met steenmarters goed mogelijk, zoals blijkt uit onderzoek in de stad Deventer.

Erwin van Maanen

Stadse steenmarters Vroeger leefde de steenmarter vooral in kleinschalige cultuurlandschappen. Rond begin 20e eeuw werd hij in Nederland veel als pelsdier en roofwild bejaagd. Na Tweede Wereldoorlog werd de soort zeldzaam en kreeg een beschermde status. Eind jaren '70 kwam een omslag en verschenen er steenmarters op het toneel die uitstekend in dorpen en groene steden kunnen gedijen.

Vanaf half jaren '90 kreeg Hanzestad Deventer met lastige steenmarters te maken. De media berichtte toenemend over auto-schade, overlast in woningen en predatie

van huisdieren. 'Overal' zag men steenmarters en ze werden foutief beschreven als 'plaagdieren' en 'knaagdieren'. Soms ontstonden er erg vervelende situaties, zoals de ambulance die niet kon uitrijden door kapotte bougiekabels. Klachten en de roep om 'verdelging' namen toe. De gemeente Deventer zat met de handen in het haar en burgers met klachten werden van het kastje naar de muur gestuurd wat de ergernis en media-aandacht versterkte. De volgende klacht geeft aan hoe hoog de emoties konden oplopen:

"Sinds een paar jaar ontzettend veel last van de steenmarter! Nachten niet kunnen

slapen omdat het marterpaar bezig was. En al die prooien en madenoverlast! Niemand gun ik deze ellende! Verder onze auto: ook hier zijn kabels doorgebeten en onlangs hadden de marters onder de motorkap een tennisbal en dode muis op het motorblok gelegd. Het is echt een obsessie! Bijna dreven deze beesten ons ertoe om te moeten verhuizen!"

De toon was gezet en er moest wat gebeuren. Maar de steenmarter is een beschermd dier en alleen ernstige of hardnekkige gevallen mogen op diervriendelijke wijze worden opgelost, conform Artikel 68 van de Flora- en Faunawet en

De steenmarter is waarschijnlijk al sinds de Middeleeuwen aan kleinschalige cultuurlandschappen en nederzettingen gebonden, en leefde bijvoorbeeld op boerenerven waar hij meestal als ratten- en muizenverdelger werd gewaardeerd.
Foto Beate Ludwig.

onder toezicht van de provincie. Eerder waren gemeenten door het toenmalig ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij geboden een loket voor zorgvuldige behandeling van overlast door beschermde diersoorten op te richten. Een goed onderbouwd beheerplan als blauwdruk en protocol voor de behandeling van steenmarterproblematiek was dringend nodig en zou veel onrust en onbegrip kunnen wegnemen.

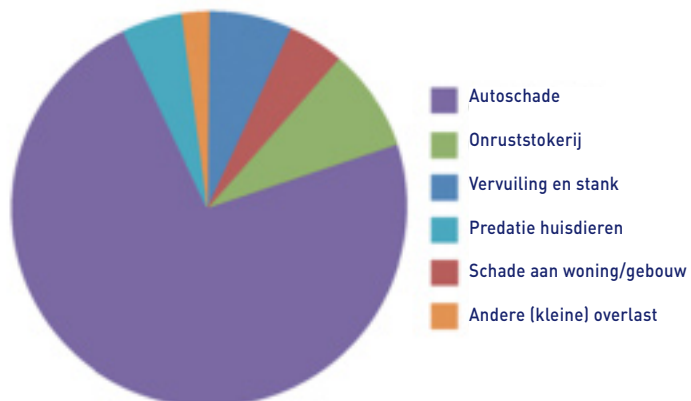
Onderzoek naar steenmarters en beheer van overlast in Deventer

In opdracht van provincie Overijssel via Landschap Overijssel werd door adviesbureau Ecogroen onderzoek voor een steenmarterbeheerplan uitgevoerd. Ter onderbouwing werd in 2006 en 2007 eerst met een enquête het voorkomen en de overlast van steenmarters in Deventer in kaart gebracht. Dit leverde totaal 340 betrouwbare reacties op, waaronder diverse waarnemingen, klachten, schadeposten en anekdotes. Het leverde boeiende aanvullende informatie op over de ecologie van steenmarters in de stad en uiteenlopende beschouwingen van het dier. Uit het onderzoek bleek dat steenmarters alom verspreid in Deventer en de aanliggende dorpen voorkomen. Vooral groene oudere stadsdelen en (villa)wijken zijn in trek. Hier vinden ze veel van hun gading, waaronder diverse schuilplaatsen (dagrustplaatsen). Ze delen in onze welvaart door aanvulling van hun natuurlijke menu van kleine zoogdieren, vogels en hun broed, koudbloedige dieren, noten en vruchten, met onze etensresten. In de schemer en tot diep in de nacht leggen ze snel min of meer vaste foerageer- en territoriumroutes af; struinend, speurend en rennend door straten, steegjes, tuinen, plantsoenen en parken. Vaak wordt dezelfde steenmarter op zijn ronde door verschillende mensen in een wijk gezien. In de zomer zijn ook families van moeders met 1-4 jongen op pad, soms ook overdag.

Cumulatief suggereren die waarnemingen een 'plaag' van steenmarters, zoals beschreven door de media. Maar feitelijk zijn steenmarters zeer territoriale roofdieren, die zich ruimtelijk spreiden tot een optimale dichtheid. Een territorium van een vrouwtje (moer) beslaat al gauw 30 hectaren, dat van een mannetje (ram) tot een drievoud daarvan. Uit verder recent onderzoek door de auteur blijkt dat er in het kleinschalige cultuur- en landgoederenlandschap rond Deventer en in de IJsselvallei ook veel steenmarters leven. Hoe deze plattelandse steenmarters uitwisselen met hun stadse soortgenoten is onduidelijk.

Auto- en huismarters Overlast door steenmarters kan gecategoriseerd worden in auto-, huis- of roofmarters, waarvan de eerste categorie in Deventer het meest voorkomt (figuur 1). In de enquête werden 160 autoschades, inclusief herhaalschade, gemeld. Een aantal garagehouders gaf daarnaast gemiddeld 300 reparaties per jaar op. Uitgaande van 37.330 auto's in Deventer, kon de jaarlijks gemiddelde autoschade worden geschat op circa 1%. De meeste schade betreft bijtbare rubber- en plastic onderdelen zoals bougiekabels en koelwaterslangen. Startproblemen zijn meestal het gevolg en gemiddeld 90 euro aan reparatiekosten. Veel duurdere vervolgschade ontstaat wanneer er met lichte onopgemerkte schade aan

onderdelen in verbinding met vitale onderdelen wordt doorgereden, bijvoorbeeld een koel slang. In het ergste geval resulteert dat in het vastlopen van de motor en zelfs motorbrand. Uit de enquête bleek dat verlei automerken en bouwjaren vatbaar zijn en dat de totale autoschade in Deventer jaarlijks neerkomt op circa 33.000 euro. Het bezoeken en beschadigen van auto's (car patrolling) door steenmarters is niet eenduidig verklaarbaar. Dit fenomeen werd voor het eerst geregistreerd in het Zwitserse Winterthur in 1978. Auto's zijn vooral in het voorjaar van betekenis als markante plekken voor territoriale markering langs straten, maar tegelijkertijd ook als tijdelijke schuil- of rustplek. Op koude nachten lassen de kleine langwerpige dieren rustpauzes in op beschutte plekken, om energie te besparen. Een net warm gelopen motorruimte is dan een geschikte plek. Een comfortabel dutje in een auto kan echter soms noodlottig zijn, wanneer iemand er plots mee wegrijdt. Het kauwen op rubber of plastic is ook bij andere dieren aangetoond, zoals muizen, ratten, huiskatten en bij boommarters. Blijkbaar vinden sommige dieren bepaalde kunststoffen gewoonweg 'lekker', waarbij moet worden opgemerkt dat een specifieke aantrekking door verwerking van visproducten in rubber niet is bewezen. Autobezzoek door steenmarter(s) kan naast schade worden bepaald door pootafdrukken in stof en gedeponeerde vogeleieren, dode vogel of muis, of vaak broodresten en zelfs 'gesmolten snoepjes'. Problemen met huismarters zijn uiteenlopend. Sommige mensen raken al in paniek wanneer ze een marter rond het huis zien, soms rollend door bloembedjes. Heuse onrust kan (tijdelijk) ontstaan met een nest jonge steenmarters op een plek in een woning waar ze mensen met hun 'gestommel' regelmatig en langdurig uit de slaap houden. Dit gebeurt meestal begin zomer wanneer de jongen al wat ouder zijn maar nog niet regelmatig met hun moeder op

Figuur 1 Verdeling van de in de Deventer enquête gemelde overlast (226 klachten) door steenmarters in 2006-2007.

Door sommige lieden wordt de steenmarter veraschuwed en ondanks bescherming vervolgd. De belangrijkste sterfteoorzaak is echter het drukke verkeer. Foto Ronald Messemaker.

Steenmarter in de motor. Auto's zijn naast markingsplekken voor territoriale afbakening ook geschikt als schuil- en tijdelijke rustplaatsen tijdens nachtelijke tochten. Foto Beate Ludwig

Foto 1. Voorbeeld van incidenteel forse schade aan dakbeschoot door een steenmarter. Foto Armand Trentelman).

stap gaan. Marters zijn zeer speels, net als andere jonge roofdieren. Ze beleven ook vertier met kleine objecten, zoals "steentjes of noten in de dakgoot". Veel erger is het wanneer een marterfamilie stinkende vervuiling door ophopende uitwerpselen (latrines) en rottende prooi-resten met bijkomend ongedierte creëert, en op ongewenste plekken binnendringt. In sommige gevallen worden ook kostbare vernielingen aangericht, zoals gaten in dakbeschoot of rieten daken, kapotgerukt isolatiemateriaal of stukgebeten bedrading. Radeloosheid kan in zulke gevallen begrijpelijk toeslaan. Maar de situaties lopen sterk uiteen. Zo was een dame uit een villawijk in Schalkhaar die door steenmarters achter de dakkapel van haar slaapkamer en de maden die als gevolg door het ventilatierooster van de badkamer vielen, serieus van plan te gaan verhuizen (zie bovenstaande melding). Een Indische familie uit Colmschate vond 'hun' steenmarter in het dakbeschoot van hun rijtjeshuis echter 'geweldig'. Dit geval betrof een van de solitaire dieren, die vaak onopgemerkt aanwezig zijn.

Zorgvuldig behandelen van overlast

Door de gemeente Deventer is sinds de toepassing van het steenmarterbeheerplan met goedkeuring van de provincie in 2007 een faunaloket opgesteld. Burgers kunnen hier terecht met klachten van overlast door beschermde dieren, waaronder ook vlermuizen. Lichte problemen, waaronder ook zelf-oplosbare automarterproblematiek, worden dan eerst gescheiden van ernstige of persistente problemen in gebouwen. Voor lichte klachten of preventie worden voorlichting en do-it-yourself aanwijzingen gegeven. Bij hoge overlast in gebouwen en een dierenwelzijnsaspect wordt verdere behandeling met inschakeling van een deskundige voorgesteld, helaas wel op kosten van de gedupeerde. In Deventer krijgt iedere klacht

een code zodat er gemonitord kan worden. In veel gevallen kunnen steenmarters eenvoudig uit gebouwen worden geweerd met het ontnemen van de toegang. Simpele voorbeelden zijn het van de muur wegzetten van de Kliko, het wegzagen van takken van of aanbrengen van manchetten op aanpalende bomen. Afsluiting van gaten naar kelders, spouwmuuren en daken, en het wegnemen van andere meer complexe toegangswegen vragen om een effectief toegesneden en diervriendelijke aanpak met inschakeling van een deskundige. Het is namelijk van belang om vast te stellen dat er geen marternest in het geding is en dat solitaire dieren het object kunnen verlaten alvorens de leefplek onbruikbaar wordt gemaakt. Meestal gaat er ook een grondige schoonmaakbeurt aan vooraf. In geval van een marternest wordt gewacht tot eind juni wanneer de marterfamilie naar een andere plek is verhuisd. Voorheen werden allerlei huis-tuin-en-keukenmiddelen als remedie voorgeschreven, zoals Chlorix-blokjes, het langdurig en hard laten spelen van de radio, of gekreukeld kippengaas onder de auto. Tevens zijn er 'anti-marter' sprays te koop. Uit Duits onderzoek en in de praktijk blijken deze middelen niet, of slechts deels of tijdelijk te werken. Ook ultrasonische geluidsapparaten zijn lang niet effectief. Beproefd en meest effectief tot dusver is de elektrischeschokmethode, deskundig gemonteerd als apparaatje op de motor of als schrikdraad langs bijvoorbeeld muren of daklijsten. Verder worden tegenwoordig veel nieuwe automerken voor de Europese markt 'marterproof' gemaakt. Onder deskundigheid wordt verstaan een bestrijdingsdienst of een speciaal fauna-beheerbedrijf, bij voorkeur gecertificeerd door het Kenniscentrum Dierplagen (KAD) voor het diervriendelijk en conform de wet oplossen van steenmarterproblemen. Het doden van steenmarters is verboden en het wegvangen en ver weg verplaatsen

(translocatie) van dieren is indirect vaak ook dodelijk en heeft weinig zin. Ontheemde dieren zoeken namelijk hun weg terug of gaan zwerven, en bij leegval wordt het territorium met leefplekken meestal snel in gebruik genomen door een ander. In zijn Deventer hebben vier wijkmanagers de KAD-cursus gevolgd waardoor de lijn naar de burger korter is. De gemeente Doetinchem ging zelfs preventief verder met aanbreng van afleidende leefplekken in het openbaar groen, zoals forse takkenrillen en nestkasten. Intussen zijn steenmarterklachten in Deventer fors afgenomen. In 2005-2007 kwamen jaarlijks gemiddeld 150 klachten binnen en in 2009 nog maar twintig. De negatieve berichtgeving in lokale kranten is ook afgenomen. Waar dit specifiek aan ligt is onduidelijk. Mogelijk melden beter geïnformeerde burgers nu alleen nog maar ernstige gevallen en is tolerantie toegenomen door voorlichting, kordate klachtenbehandeling en afname van sensatiegericht nieuws. Het kan natuurlijk ook zijn dat overlast afneemt naarmate een steenmarterpopulatie stabiliseert en doordat de dieren uiteindelijk vaste rust- en verblijfplaatsen innemen waar ze niet worden verjaagd.

Front naar het westen Steenmarters maken momenteel een stapsgewijze opmars naar west Nederland. In 2010 is voortplanting vastgesteld in Wageningen. Steenmarters waren hier al wel enkele jaren aanwezig en veroorzaakte spora-

Familie steenmarters vastgelegd met een 'cameraval' in de villawijk Sahara, Wageningen (18 juni 2010, 02.30 uur). Foto's E. van Maanen.

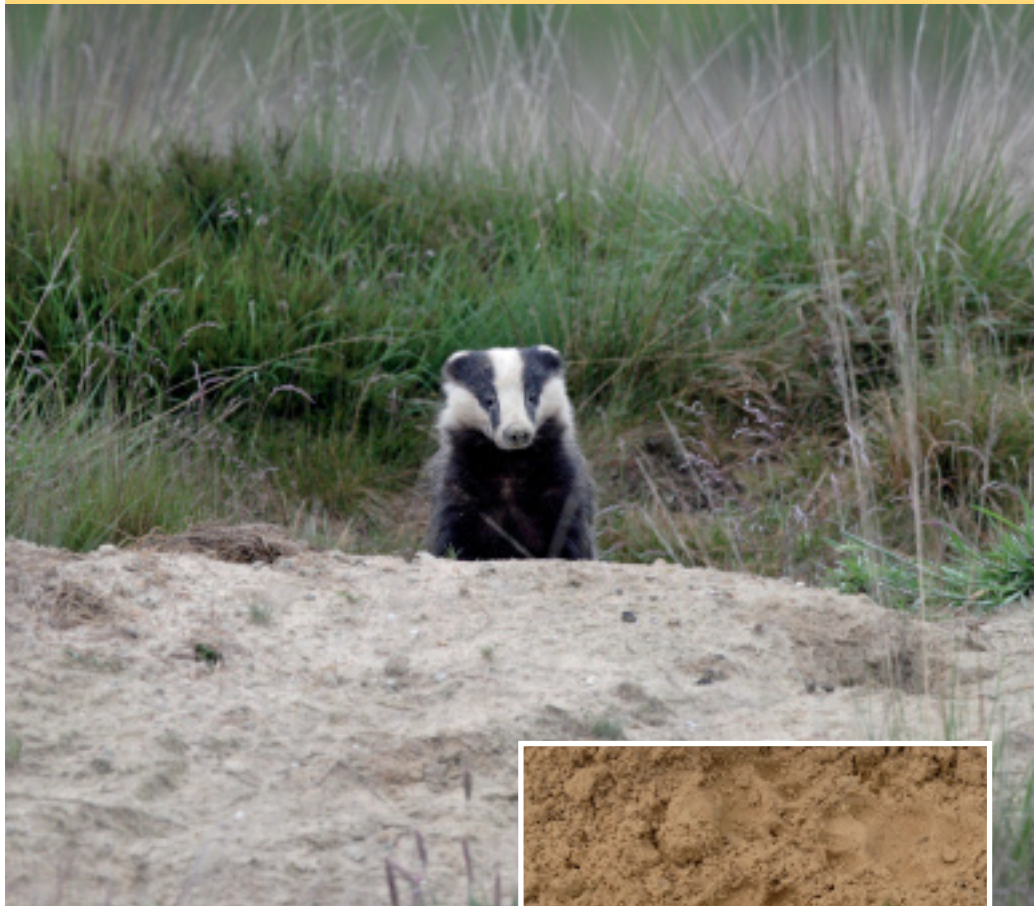
disch ook overlast en schade, maar werden voor boommarters uit het nabije bos aangezien. Deze vestiging is een behoorlijke sprong ten aanzien van de bolwerken in het oosten. Een snelle gang naar het westen wordt nog wel enigszins afgeremd door de barrièrewerking van de Grote Rivieren en de IJssel, en door ons dichte drukke wegnennet. Waarschijnlijk worden binnenkort eerst de (oudere) steden en dorpen langs en op de Utrechtse Heuvelrug en in het Gooi bevolkt door pionierende dieren, eerst onopvallend door vooral jonge mannetjes. Daarna is waarschijnlijk Utrecht e.o. aan de beurt. Op 4 januari 2011 werd al flink op weg een jong mannetje op de A12 bij Maarn aangereden. Ook in de Betuwe en in Brabant zijn de dieren op weg. Waar het marterfront op zal stuiten of eindigen is moeilijk te zeggen, want steenmarters houden niet van grootschalig natte lage veengebieden en duurzame vestiging in de meest drukke delen van de Randstad valt nog te bezien. Maar daar waar ze als vreemde snuiters verschijnen en zich in hoger aantal laten gelden, zullen ze de gemeeders eerst lang bezig houden. Voorlichting en objectieve informatie over de steenmarter samen met goed toegesneden (preventief) beheer (Van Maanen & Hoksberg 2008; Broekhuizen et al. 2010) zou dat op voorhand kunnen temperen.

Dankwoord Beate Ludwig, Ronald Messemaker en Armand Trentelman stelden foto's en informatie beschikbaar.

Erwin van Maanen
EcoNatura – Onderzoek voor Natuur & Landschap | Science for Nature and People [e.v.m.shaman@home.nl]

Verder lezen?

- Broekhuizen, S., D. Klees & G. Müskens 2010. De Steenmarter. De Zoogdierverseniging (Nijmegen) en KNNV Uitgeverij (Zeist).
- Kaper, A. & G. Müskens 2006. Steenmarters in en om het huis. Brochure van Stichting Landschapsbeheer Gelderland.
http://www.landschapsbeheergelderland.nl/images/PDFs/steenmarters_in_huis_webversie.pdf
- Maanen, E. van & M. Hoksberg 2008. Samenleven met een vreemde snuiter in Deventer. Beheerplan voor het omgaan met steenmarterproblematiek. Rapport 07-110. EcoGroen Advies, Zwolle.
http://www.landschapov.nl/upload/downloads/Steenmarterbeheerplan%20Deventer_EcoGroen_juli%202008.pdf

Boven: das op een burcht in open terrein.
Rechts: Dassenprent. Foto's Aaldrik Pot

Hogere zandverplaatsingskunde

In de tweede aflevering van de reeks Herkennen van diersporen gaat het over hogere zandverplaatsingskunde oftewel welke zoogdieren graven grote hopen en hoe ziet dat eruit?

Aaldrik Pot

De bekendste Nederlandse burchtenbouwers zijn ongetwijfeld das, vos en konijn. In theorie lijkt het niet moeilijk om het onderscheid te maken tussen burchten van dassen, vossen en konijnen. Die laatste soort is natuurlijk een stuk kleiner dan de andere twee, maar dat lijkt helemaal niets te zeggen. In de praktijk krijg ik geregeld melding van een nieuwe dassenburcht. Bij inspectie ter plaatse blijkt het om een wat uit de kluiten gewassen konijnenburcht te gaan. In sommige gevallen heeft een vos

een van de gangen wat verder uitgegraven op jacht naar konijnen of gewoon omdat het een geschikte plek is voor een een hol. De verwarring wordt vaak veroorzaakt doordat veel mensen de grootte van een das niet goed kunnen inschatten. Bij navraag worden de handen meestal een centimeter of dertig uit elkaar gehouden. Anderzijds wordt ook de graafcapaciteit van een groep konijnen nogal eens onderschat. Toch gaat het in deze bijdrage vooral over burchten van vos en das. Het

Vossenburcht in heideterrein. Opvallend is de geringe hoeveelheid zand die voor de burcht ligt. Foto Aaldrik Pot

Zandverplaatsing bij een dassenburcht op een heideveld in Drenthe. Foto Aaldrik Pot

Typische loopgeul bij een dassenburcht met nestmateriaal. Foto Aaldrik Pot

onderscheid tussen een vossenburcht (het woord bouw wordt ook wel gebruikt) en een dassenburcht is al moeilijk genoeg.

Das Een das gebruikt zijn burcht als vaste verblijfplaats. Meestal hebben ze een tweede burcht (bijburcht of zomerburcht) in de buurt. Zo'n zomerburcht wordt vaak gebruikt in tijden van een hoog en specifiek voedselaanbod, bijvoorbeeld als de maïs rijp is. Een das kan dan tijdelijk zijn intrek nemen in een onderkomen die vaak uit niet meer dan een of twee pijpen bestaat. Een vaste woonstee van een dassenfamilie heeft doorgaans meer pijpen. Dit kan oplopen naar vijftien tot twintig. Dassen graven voortdurend verder aan zo'n burchtcomplex. Op deze hoofdburcht (of kraamburcht als de jongen er worden geboren) worden dan ook enorme hopen zand verplaatst. Het gaat om hoeveelheden die met gemak een paar kruiwagens of een klein aanhangertje kunnen vullen. Heel typisch voor dassenburchten zijn de uitgesleten loopgeulen. Deze geulen buigen na een of twee meter vaak haaks af. In de geulen en op de burcht is ook nestma-

Vos. Foto Jan Duker/ktbc.nl

teriaal te vinden in de vorm van kluwen pijpenstrootje of mos. Verder is de omgeving van een dassenburcht vaak zeer schoon. Er liggen geen kadavers en uitwerpselen zijn keurig op enige afstand van de burcht in kuiltjes (mestputjes) gedeponeerd.

Vos Hoe anders is dat beeld op een kraamburcht van een vos. Meestal stinkt het er een uur in de wind en ligt de omgeving bezaaid met kadavers en uitwerpselen. In tegenstelling tot een das heeft een vos zijn burcht niet het hele jaar in gebruik. Alleen als er jongen zijn gebruiken ze de hollen, de rest van het jaar hebben ze veel wisselende rust- en schuilplekken. De vos is ook niet een echte graver. Meestal blijft een burcht beperkt tot een paar gangen (1 tot 4) die ze een beetje uitgraven. Het vrijgekomen zand leggen ze als een waaier achter zich neer, net als honden, meestal niet meer dan een paar emmers vol. Soms graven ze zelf helemaal geen hol, maar nemen ze genoegen met een verlaten dassenpijp of -burcht. Als onderscheidend kenmerk tussen vossen- en dassenpijpen wordt vaak genoemd dat de

ingang van een dassenpijp laag en breed is en die van een vos hoog en smal... In zijn algemeenheid klopt dat beeld wel, maar bovenstaand duogebruik geeft al aan dat er sprake kan zijn complicerende factoren voor dit kenmerk.

Wasbeerhond 'Nieuwkomer' wasbeerhond brengt zijn jongen ook groot in burchten. De wasbeerhond voelt zich vooral ook thuis in nattere gebieden zoals moerassen en nattere bossen. Holen graven om hun jongen te werpen doen zelf alleen als er niets anders voorhanden is. Bij onze Oosterburen blijken wasbeerhonden vooral gebruik te maken van dassen- of vossenburchten als kraamplaats (Mulder, 2007). Maar of je kunt zien aan de buitenkant of er sprake is van wasbeerhond-bewoning is (nog) niet vaak beschreven. De prenten zijn bovendien moeilijk van die van de vos te onderscheiden. Het meest opvallend zijn nog wel de bovengrondse latrines die wasbeerhonden aanleggen. De afzonderlijke keutels lijken overigens ook weer op die van de vos. Blijven opletten dus...

Waarnemingen

Bijzondere waarnemingen van zoogdieren in Vlaanderen en Nederland.

Eekhoorn verliest zijn pluimen

Eekhoorns hebben een opvallende pluimstaart. Daardoor vallen de exemplaren op die hun pluimstaart verloren hebben. Op 17/3/2011 werd in het natuurgebied Burreken in Maarkedal (Schorisse – België) een mannetje eekhoorn als verkeerslachtoffer gevonden waarvan de pluimstaart grotendeels verdwenen was. Naar aanleiding van deze vondst stelt zich de vraag wat de oorzaak is. Rui is mogelijk één van de oorzaken. Eekhoorns doorlopen tweemaal per jaar een ruiperiode die in het voorjaar aan de kop begint en geleidelijk doorloopt tot

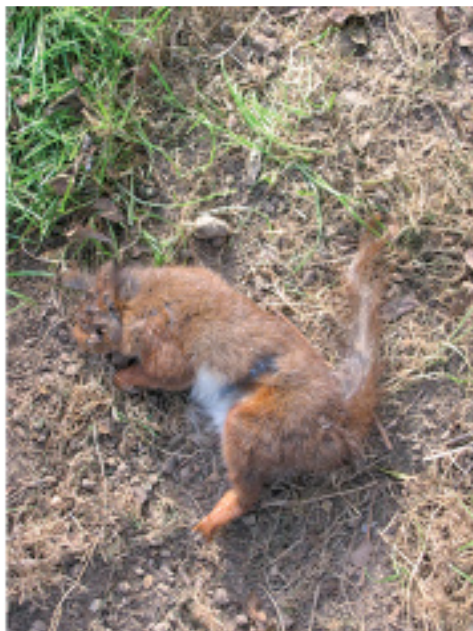
aan de staartbasis; in het najaar verloopt het ruiproces in omgekeerde richting. De rui duurt ongeveer een zestal weken. De oorpluimen en de pluimstaart worden slechts eenmaal per jaar gewisseld. Dit haarverlies valt samen met de voorjaarsrui en treedt op zodra de rui het einde van de rug heeft bereikt (Niethammer & Krapp, 1978). Omdat de haaruitval aan de staart niet geleidelijk was maar grote plukken haar betrof en de oorpluimen nog aanwezig waren, werd als verklaring ook aan agressie vanwege (mannelijke) soortgeno-

ten gedacht. Ook enkele kleine kale plekken in de flanken laten dit vermoeden. Bovendien valt de staart rui doorgaans pas begin juni, terwijl het dier met de kale staart half maart is gevonden.

Het is bekend dat wilde achtervolgingen van wijfjes -soms door verschillende mannetjes tegelijk- deel uitmaken van het voorplantingsproces en dat in de concurrentiestrijd een handgemeen tussen mannetjes schering en inslag is. Agressieve contacten gaan vaak gepaard met staartbijten en dit bijtgedrag kan zelfs tot verlies van een deel van de staart leiden (Gurnell, 1987).

Tijdens achtervolgingen steken vluchtende dieren zonder omkijken verkeerswegen over en komen daarbij onder de wielen van voorbijrijdende auto's terecht.

Dirk Criel

De verongelukte eekhoorn. Rechts: detail van de staart. Het dier werd vers gevonden maar is op de foto al meerdere dagen dood. Foto's Dirk Criel

Verder lezen?

- Gurnell, J. (1987): The natural history of squirrels. Christopher Helm, Bromley. pp. 202.
- Niethammer, J. & Krapp, F. (1978): Handbuch der Säugetiere Europas. Band 1 – Rodentia I (Sciuridae, Castoridae, Gliridae, Muridae). Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden. p.86-105.

De betekenis van vleermuizen als prooi van dagroofvogels

In een stadspark in Ridderkerk, onder de rook van Rotterdam, werd in 2010 op de plukplaats van een sperwer (*Accipiter nisus*) het stoffelijke overschot van een laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) aangetroffen. Bij het naslaan van enige literatuur kwam aan het licht dat het vangen van vleermuizen door sperwers een zeer zelden beschreven aangelegenheid is. Naar aanleiding hiervan rees bij de auteurs de vraag welke rol vleermuizen spelen als prooi van dagroofvogels.

André de Baerdemaeker & Sander D. Elzerman

In Zuid-Holland komt de laatvlieger plaatselijk algemeen voor. In de ruime omgeving van Rotterdam, waar redelijk intensief naar vleermuizen wordt gekeken, is de soort vooral present langs stadsranden en bij dorpskernen. Bij een controlebezoek aan het sperwerterritorium in het Ridderkerkse Oosterpark op 11 april 2010, werden op een boomstam de verse restanten (kop en vleugels) van een volwassen laatvlieger aangetroffen (zie foto 1). De restanten zijn verzameld en opgenomen in de collectie van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam (catalogusnummer NMR 9990-2983; foto 2). Daar kon de aanvankelijke determinatie worden bevestigd (Elzerman & de Baerdemaeker 2010).

Er zijn maar weinig gevallen bekend van door dagroofvogels gevangen vleermuizen. De meeste meldingen zijn gebaseerd op zichtwaarnemingen waarbij overdag vliegende vleermuizen door roofvogels worden belaagd. In een overzicht gegeven door Bekker en Mostert (1991) worden zes soorten Europese dagroofvogels opgegeven die alle na de middag en dan met name rond zonsondergang op vleermuizen joegen. Bij

een Britse studie werden op 420 meldingen van overdag vliegende vleermuizen dertien interacties met roofdieren vastgelegd, waarbij het in tien gevallen ging om een dagroofvogel (Speakman 1991). Het betreft hier in feite situaties waarbij de vleermuis om de één of andere reden afwijkt van zijn normale nachtelijke gedragspatroon en daarmee een buitenkans creëert voor de roofvogel in kwestie. Het is voor de dagroofvogel daarom nauwelijks profijtelijk zich toe te leggen op het vinden en vangen van vleermuizen.

De enige Nederlandse roofvogelsoort voor wie vleermuizen een min of meer serieuze bijdrage aan het menu leveren is de boomvalk (*Falco subbuteo*). Boomvalken zijn geregeld na zonsondergang actief en verschalken daarbij, naast veel insecten, ook nogal eens een vleermuis. Met name rosse vleermuis (*Nyctalus noctula*) en laatvlieger, grote vleermuissoorten die graag in de open ruimte vliegen, moeten het daarbij geregeld ontgelden. Dat vleermuizen soms een fundamentele bijdrage kunnen leveren blijkt wel uit de vondst van een kop en zeven vleugels van laatvliegers

Predatoren van de laatvlieger.
Van links naar rechts: sperwer, boomvalk en slechtvalk.
Illustratie Wietse Bakker

onder één boomvalkennest (Langevoort 2005).

De slechtvalk (*Falco peregrinus*) staat ook bekend als predator van vleermuizen indien gunstige omstandigheden zich voordoen. In het buitenland bestoken slechtvalken zwermen massaal uitvliegende vleermuizen bij grotten. Deze soort, die zich in Nederland veelal in verstedelijkte en geïndustrialiseerde gebieden ophoudt, jaagt ook vaak na zonsondergang, al of niet onder invloed van kunstlicht. Nederlandse meldingen van vleermuizen als prooi van slechtvalken zijn echter zeer schaars.

Vleermuizen zijn een weinig betekenisvolle, maar geen ongebruikelijke prooi

voor Nederlandse dagroofvogels. Voor vleermuizen zijn dagroofvogels waarschijnlijk wél een zeer serieuze bedreiging die mede bepalend is voor het tijdstip van het verlaten van de kolonie of rustplaats.

De auteurs zijn werkzaam bij Bureau Stadsnatuur Rotterdam, Postbus 23452 3001 KL Rotterdam, a.debaerdemaeker-bsr@nrm.nl

Foto 1. Verse restanten van een laatvlieger die ten prooi viel aan een sperwer. Foto Sander Elzerman

Foto 2. Het geconserveerde stoffelijk overschot van de laatvlieger in de collectie van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Foto Jaap van Leeuwen

Verder lezen?

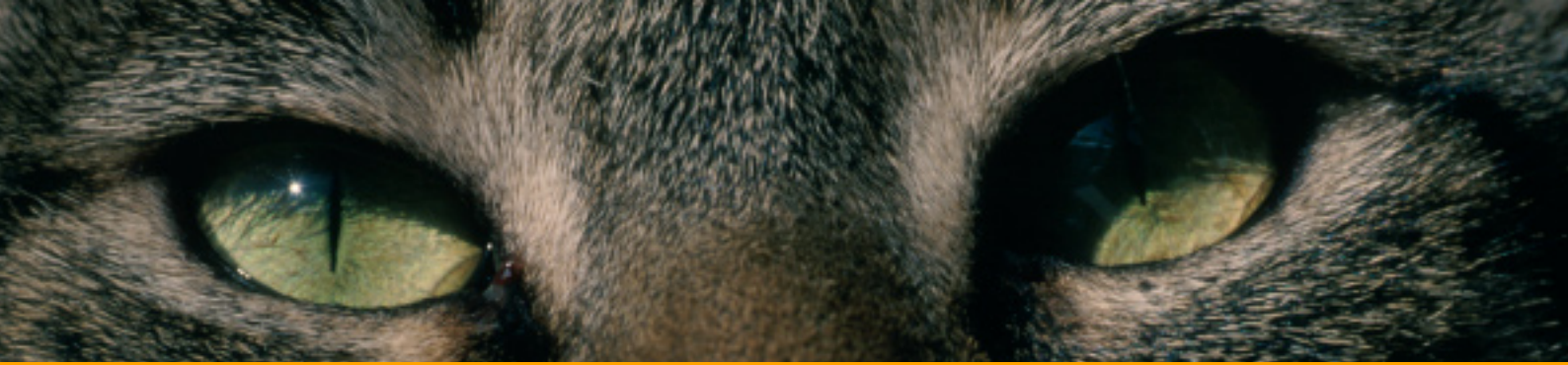
- Bekker J.P. & Mostert K. 1991. Predatie op vleermuizen in Nederland. *Lutra* 34(1): 1-26.

Elzerman S.D. & A. de Baerdemaeker, 2010. Laatvlieger *Eptesicus serotinus* als prooi van Sperwer *Accipiter nisus*. *De Takkeling* 18(3): 227-233.

Langevoort 2005; Boomvalk *Falco subbuteo* predeert Laatvlieger *Eptesicus serotinus*. *De Takkeling* 13(1): 91-92.

Speakman J.R. 1991. Why do insectivorous bats in Britain not fly in daylight more frequently? *Functional Ecology* 5: 518-524.

Het artikel van Sander Elzerman en André de Baerdemaeker dat in de *Takkeling*, het orgaan van de werkgroep Roofvogels Nederland, verscheen, is ook terug te lezen op de website van het Bureau Stadsnatuur Rotterdam: <http://www.bureaustadsnatuur.nl/publicaties.htm#>

HyperKORT Dirk Criel bespreekt op eigen wijze onderwerpen over zoogdieren.

De rubriek Hyperlink is veranderd in de rubriek Hyperkort. Een andere opzet en wat korter maar met dezelfde auteur. Dirk Criel bespreekt op eigen wijze onderwerpen over zoogdieren. De links waar Criel zijn korte stukjes mee afsluit, zijn ook te vinden op www.zoogdierverseniging.nl

Paarse windmolens moeten vleermuizen redden

Het is niet uit te sluiten dat onze windmolens in de toekomst een ander kleurtje krijgen. Windmolens trekken insecten aan en hun kleur bepaalt de aantallen. Die insecten trekken op hun beurt vleermuizen en vogels aan, die zo het slachtoffer worden van roterende wieken. Vooral wit en lichtgrijs vallen de kleine vliegbeestjes in de smaak en dat zijn precies de kleuren waarin de meeste molens geverfd zijn. Paars daarentegen blijken ze te verafschuwen. Vooraleer onze windmolens een nieuw kleurtje krijgen, is verder onderzoek nodig. Enkele aspecten, waaronder het ultraviolet en infrarood spectrum van kleuren evenals de temperatuur rond de windmolen, spelen allicht ook een rol. www.springerlink.com/content/p4565vx242651518

Tweemaal zwanger op hetzelfde moment

Hazen schuwen geen avontuurtje en blij-

ken in staat om opnieuw bezwangerd te geraken terwijl de eerste jonkies zich nog in de baarmoeder ontwikkelen. Een dubbele zwangerschap verhoogt het voortplantingssucces van de soort. Een experiment toont aan hoe de zwangerschap verloopt. Het onderzoek gaat ook in op een andere opmerkelijke voortplantingseigenschap van de haas: de resorptie van embryo's -een verschijnsel waarbij embryo's en placenta verschrompelen en worden opgenomen in het moederlichaam. www.nature.com/ncomms/journal/v1/n6/full/ncomms1079.html

Efficiënte mollenbestrijding

Mollen bestrijden is gemakkelijk en kan het best samen met het ruimen van de bladeren gebeuren, al blijft enige voorzichtigheid aangewezen. www.youtube.com/watch?v=_9Mu4lt8Nt8

Strontpakket

De Duitsers tonen ons hoe je van stront geld kan maken. Met een variant van het op pensenkermussen vaak beproefde 'schijt-je-rijk-spel' wordt geld in het laadje gebracht voor de bescherming van de hoefijzerneus in de deelstaat Thüringen. Hiervoor worden pakketjes hoefijzerguano verkocht die als gadget voor het toilet of als meststof voor de bloemenbak dienen. Een actie met een geurtje, maar daar hebben onze burens een neus voor. www.hufiland.de/home.html

De bevroren ark

Het Frozen Ark Project verzamelt en bewaart weefsel, geslachtscellen en DNA van allerhande bedreigde diersoorten, met de bedoeling deze soorten voor toekomstige generaties veilig te stellen. Een beetje hetzelfde als wat Kew Gardens met het 'Mil-

Paarse windmolens. Foto Wietse Bakker

lennium Seed Bank Project' voor planten beoogt. Op de wat gekunstelde website worden hoe en waarom uiteengezet en kan het onderzoek op de voet worden gevolgd. IJzingwekkend spannend wat ze allemaal kunnen.

www.frozenark.org

Word je van winterslapen dommer ?

Grondeekhoorns die uit een langdurige winterslaap ontwaken, leiden tijdelijk aan geheugenverlies. Dat kan hen zuur opbreken, vooral wanneer ze zich niet meer herinneren waar ze hun voedselvoorraad hebben begraven. Uit deze vaststelling ontspruit de vraag of dit ook andere overwintersaars, zoals vlemmuizen, overkomt, vooral wanneer de dieren foerageren in een complexe habitat. Om de vraag op te lossen, werden valse vlemmuizen als onderzoeksobject uitgekozen. Ze winterslapen tot 5 maanden per jaar: lang genoeg om aan geheugen in te boeten. Uit het experiment bleek evenwel dat de vlemmuizen in geen enkel geval hinder ondervonden. De grondeekhoorns blijven daardoor de domste, al weten we (nog) niet wat de precieze reden is waarom het de ene soort wel en de andere soort niet overkomt.

[http://rsbl.royalsocietypublishing.org/con-](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2010/08/10/rsbl.2010.0585.abstract)

Muizensprong vos. Foto BARD87

[tent/early/2010/08/10/rsbl.2010.0585.ab-](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2010/08/10/rsbl.2010.0585.abstract)
[stract](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2010/08/10/rsbl.2010.0585.abstract)

Magnetische vossen

Vossen staan bekend om hun bijzondere jachttechniek waarbij ze muizen met een doelgerichte luchtsprong bij hun lurven vatten. De dieren gaan daarvoor grotendeels af op hun gehoor. Ze luisteren aan-

dachtig en gericht naar de grabbelgeluidjes die de muizen verraden wanneer ze in hun gangen tussen het gras of onder de sneeuw rondjes draaien. Om de vangstefficiëntie te verhogen maken vossen echter ook gebruik van het aardmagnetisch veld. Een juiste oriëntatie in noordoostelijke richting bij aanvang van de muizensprong, verhoogt de vangstkans aanzienlijk.

[http://rsbl.royalsocietypublishing.org/con-](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2011/01/06/rsbl.2010.1145.abstract)
[tent/early/2011/01/06/rsbl.2010.1145.ab-](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2011/01/06/rsbl.2010.1145.abstract)
[stract](http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2011/01/06/rsbl.2010.1145.abstract)

Honden eten meer schapen dan wolven

Vergissen is menselijk. Voedselonderzoek bij wolven en half verwilderde honden in Spaans Baskenland toont aan dat in slechts 3% van de keutels van wolven restanten van schape teruggevonden werden. Nog opvallender was dat in vergelijking hiermee in 36% van de uitwerpselen van honden resten van schapen werden ontdekt. Nochtans krijgen we voortdurend te horen dat vooral wolven verantwoordelijk zijn voor veelvuldige predatie op de in Zuid-Europese regio vrij rondlopende schapenkudden. Dat stelt het cijfer van 94% aanvallen op schapen die aan wolven wordt toegeschreven, in een geheel ander daglicht.

[www.basqueresearch.com/berria_ira-](http://www.basqueresearch.com/berria_ira-kurri.asp?Berri_Kod=2520&hizk=1)
[kurri.asp?Berri_Kod=2520&hizk=1](http://www.basqueresearch.com/berria_ira-kurri.asp?Berri_Kod=2520&hizk=1)

Schaapskudde in Zuid-Europa. Foto BARD87/shutterstock

Aanstekelijk boek over egels

Aaldrik Pot

De Zoogdierverseniging heeft inmiddels een naam als het gaat om het produceren van monografieën over zoogdieren. De afgelopen jaren verschenen in deze 'KNNV-serie' uitgaven van konijn, wild zwijn en steenmarter. De egel heeft nu ook zijn eigen boek, maar deze keer is voor een totaal andere opzet gekozen. De belangrijkste doelgroep voor dit boek, dat door Tirion is uitgegeven, zijn toch kinderen. Althans, de illustraties en de schrijfstijl geven die indruk. Daarmee is trouwens niet gezegd dat het kinderachtig is en voor volwassenen dus niet interessant. In tegendeel. De kinderlijke verwondering die volwassenen vaak zijn kwijtgeraakt, wordt door het boek weer een beetje naar boven gehaald.

In zeven hoofdstukken behandelt het boek veel van wat je over egels wilt weten: hoe ze leven, wat je kunt doen om je tuin aantrekkelijker te maken, welke sporen egels achter laten et cetera. Ook leuk zijn de mythen en 'sprookjes' die rond egels de ronde doen. Zeer leeswaardig is het hoofdstuk over egelopvang en de verzorging van zieke egels. Hier wordt duidelijk dat bij het verzorgen van een egel meer komt kijken dan het neerzetten van een schoteltje melk. Sterker nog, dat moet je juist niet doen. Eigenlijk is het gewoon zeer specialistisch werk dat je aan vakmensen moet overlaten. Daarvoor zijn gelukkig op diverse plaatsen in het land gespecialiseerde egelopvangcentra. Maar goed, laat we ons, voor zover dat lukt, even verplaatsen naar belevingswe-

reld van kinderen van een jaar of tien, twaalf. Wat kunnen zij met het boek? Het is in ieder geval een goede bron voor bijvoorbeeld een spreekbeurt. Maar wat misschien wel het leukste is, dat het boek op 'aanstekelijke' wijze laat zien dat je voor het kunnen bestuderen van een wild dier gewoon rond je eigen huis terecht kunt. Wat mij betreft is Tialda Hoogeveen er goed in geslaagd jonge zoogdieronderzoekers in een prettig vormgegeven boek ook veel 'volwassen' ecologische achtergrondinformatie te bieden. Eigenlijk krijg je dus twee boeken voor de prijs van een.

Tialda Hoogeveen
Egels, onze vriendelijke tuinbezoekers
Uitgeverij Tirion
ISBN 9789052108506

Gek op egels

Jolanda Snellenberg

Gek op egels, dat is iets wat Hugh Warwick zeker is! Al sinds ik het Engelse boek ooit in het winkeltje van het Britse Natural History Museum zag staan, hoopte ik dat het vertaald zou worden. Want het is zeker een boek dat je niet teleur zal stellen. Wat je krijgt is een boek vol over onze prikkelige vriend, aangevuld met aantoonlijke illustraties door Dave Shephard. Hugh heeft de eerste helft van zijn boek gevuld met informatie over het hoe en wat van een egel. Maar verwacht zeker geen opsomming van droge feitjes. Nee, je krijgt wat je blijkbaar altijd van hem krijgt: verhalen. Deze heeft hij zo weten te vullen met humor, dat mensen in de trein me-
raar aankeken toen ik meermaals in la-

chen uitbarstte tijdens het lezen van dit boek. Bijvoorbeeld bij zijn verhaal, dat maanden in een modderige caravan met slaapgebrek en nachtenlang werken de beste tijd van je leven kan zijn, met nog meer drama dan een gemiddelde soapserie; iets wat ikzelf trouwens na drie maanden egelonderzoek kan beamen. Drama dat blijkbaar ook te vinden is in de relatie tussen egels en mensen. Wat drijft mensen bijvoorbeeld om hun hele leven in het teken te stellen van egels bij een opvangcentrum?

Net als je denkt dat het niet gekker kan, begint het tweede deel van het boek. De obsessie van anderen, maar zeker ook zijn eigen obsessie met 'zijn' egel: Hugh's egels uit China, een drang die alle logica oversteeg. En voor iedereen die enthousiast is geworden over egels, wat mijns inziens niet anders kan na lezen van dit boek, staat in het laatste deel hoe je de wereld kan redden door de egel te redden. Hier worden onder andere nuttige tips gegeven over het maken van een egelvriendelijke tuin.

Kortom: 'gek op egels' is een boek wat ik zowel aan mijn neefje van acht, als mijn oma van 88 die wel eens een egel ziet zou geven. Maar ik zou hem zo ook aan iedere bioloog durven aanraden, want voor iedereen zal het in ieder geval een ding brengen: een boek vol humor, dat lekker wegleest en waar iedereen nog iets van kan leren.

Hugh Warwick
Gek op egels
of hoe egels de wereld kunnen redden
Uitgever: KNNV
ISBN 9789050113564

NEDERLAND

Nieuwe eindredacteur

Het voorliggende nummer van Zoogdier is wat later verschenen dan u gewent bent. De oorzaak hiervoor is een wisseling van eindredacteur. De afgelopen jaren was de eindredactie van Zoogdier in handen van Eric van Kaathoven, de communicatiemedewerker van de Zoogdierverseniging. Door de bezuinigingen bij de werkorganisatie (zie column) kwam zijn functie te vervallen. Eric heeft snel een nieuwe baan gevonden en Zoogdier moest op zoek naar een nieuwe eindredacteur.

Om kosten te besparen had het bestuur bij het opstellen van de begroting 2011 er al voor gekozen om meer verenigingswerk door leden te laten uitvoeren. Het vertrek van Eric bood de kans om hier op in te spelen. Tijdens de Landelijke Zoogdierdag liet Jaap van der Veen weten belangstelling te hebben voor de eindredactie, met als resultaat dat hij die rol al voor dit nummer op zich heeft genomen. Iedere overdracht kost tijd en vandaar die latere verschijningsdatum. Eric heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het huidige niveau van Zoogdier. Daarvoor zijn we hem veel dank verschuldigd. Alle betrokkenen bij Zoogdier: de redactie, de tekstredactie, de vormgever en de drukker gaan er samen met Jaap voor zorgen dat u vier keer per jaar een goed blad over zoogdieren blijft ontvangen.

Ledenvergadering

Tijdens de Landelijke Zoogdierdag is tevens de voorjaarsledenvergadering gehouden. Er is uitgebreid stilgestaan bij de financiële situatie van de vereniging en de bezuinigingen bij de werkorganisatie zijn toegelicht. De jaarrekening over 2010 is door de ledenvergadering goedgekeurd.

Brochure 'Vleermuizen'

In het kader van het Jaar van de Vleermuizen heeft de Zoogdierverseniging een nieuwe brochure gemaakt. Behalve allerlei wetenswaardigheden over vleermuizen (zij kunnen bijvoorbeeld ouder dan 20 jaar worden!) bevat de brochure ook tips voor een vleermuisvriendelijke

tuin. Deze brochure is meegestuurd met dit nummer van Zoogdier. Op de website www.jaarvandevleermuizen.nl is de brochure te downloaden en zijn papieren exemplaren te bestellen.

Landelijke Zoogdierdag 2011

Op zaterdag 16 april vond de Landelijke Zoogdierdag van 2011 plaats, dit keer in het Ecodrome in Zwolle. Deze dag stond

volledig in het teken van het Jaar van de Vleermuizen en werd met 125 deelnemers zeer goed bezocht. Naast lezingen over de wereldwijde variatie aan vleermuizen, de aankoop van een verblijfplaats van meervleermuizen in Waddinxveen, het voorkomen en verhelpen van overlast, het fotograferen van vleermuizen, versterking door verlichting en tips voor een vleermuisvriendelijke tuin werden er twee boeken gepresenteerd. Dit zijn 'Vleermuizen – alle soor-

ten van Europa en Noordwest-Afrika' en 'Egels'. Zij zijn uitgereikt aan respectievelijk Gotty Korsuize (gemeente Utrecht) en Marleen Landman (geelopvang Dikke Prik). Recensies van deze boeken staan in dit nummer van Zoogdier. Beide boeken zijn te bestellen via de webwinkel van de Zoogdierverseniging (www.zoogdierwinkel.nl). Op de website van de Zoogdierverseniging staat een uitgebreider verslag.

WANTED! Pallas' eekhoorn

De Zoogdierverseniging voert een onderzoek uit naar de verspreiding van de Pallas' eekhoorn. Dit is een uitheemse eekhoorn die oorspronkelijk uit China afkomstig is. In de omgeving van Weert is deze eekhoorn omstreeks 1998 ontspant. Een onderzoek door de Zoogdierverseniging uitgevoerd in 2009 gaf een verspreidingsgebied dat ligt tussen Weert en Ell. De Pallas' eekhoorn vormt een bedreiging voor onze inheemse rode eekhoorn. Hij ziet er anders uit dan onze eigen eekhoorn. Onze eekhoorn heeft een rode tot donkerbruine vacht op lichaam en staart met een opvallend witte buik. De Pallas' eekhoorn is veel grijzer op het lichaam en heeft een rode buik. De staart wordt naar de punt toe steeds lichter. Heeft u een Pallas' eekhoorn gezien? Stuur dan een mailtje met aantal en locatie naar: vilmar.dijkstra@zoogdierverseniging.nl.

Beverwerkgroep

De Beverwerkgroep van de Zoogdierverseniging organiseert bevertellingen in verschillende delen van het land. Om dit mogelijk te houden en eventueel zelfs uit te breiden is deze werkgroep op zoek naar regiocoördinatoren. Zij nemen een

gebied onder hun hoede, en helpen en zoeken andere vrijwilligers in dat gebied. Je hoeft geen beverexpert te zijn, goede communicatieve eigenschappen en enthousiasme voor de bever zijn belangrijker! Ook voor het bestuur van de Beverwerkgroep wordt versterking gezocht. Er wordt enkele keren per jaar overlegd over activiteiten om mensen bij de bevermonitoring te betrekken. Zo blijft er een goed beeld van de beververspreiding in Nederland. Uitbreiding met de otter wordt overwogen. Spreekt dit jou aan, neem dan contact op met de werkgroep via beverwerkgroep@zoogdierverseniging.nl.

Gezocht: deskundigen!

Bij de werkorganisatie komen veel vragen binnen, zowel per telefoon als per e-mail. Wij zoeken vrijwilligers die deze graag willen beantwoorden. Het gaat om publieksvragen over bepaalde soorten of sporen. Mensen willen dan meer informatie of een bevestiging van een waarneming. We hebben momenteel behoefte aan vrijwilligers met kennis van marterachtigen en (zoog)diersporen in het algemeen. Beantwoording van de vragen zal vooral per e-mail gebeuren. Lijkt dit je leuk om te doen, meld je dan bij vrijwilligers@zoogdierverseniging.nl.

Gezocht: vrijwilligers voor onderzoek hazelmuizen in Zuid-Limburg

De hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*) is een slaapmuis die in Nederland alleen in een klein deel van het Zuid-Limburgse kleinschalige cultuurlandschap voorkomt. De laatste decennia is deze soort sterk achteruit gegaan door verlies van habitat en versnippering van het landschap.

Om te onderzoeken wat het effect is van bepaalde inrichting- en beheersmaatregelen in het landschap op de aanwezige hazelmuizen vind er komende tijd onderzoek in de grensregio van Nederlands Limburg met België en Duitsland plaats. Dit onderzoek gebeurt op initiatief van Dienst Landelijk Gebied en wordt uitgevoerd door Bureau Natuurbalans, Natuurpunt Studie en de Zoogdierverseniging.

In de periode 2011-2013 zal in het Vijlenerbos en Gulpdal gekeken worden waar hazelmuizen in het gebied voorkomen. Voor dat onderdeel zoekt de Zoogdierverseniging vrijwilligers!

Met het onderzoek willen we uitvinden of aanpassingen in inrichting en beheer van het heuvelland de hazelmuis kan helpen. Hierbij zal de aanwezigheid van hazelmuizen zal worden vastgesteld via het ophangen van nestbuizen. Bij dit nestbuizenonderzoek worden horizontaal onder takken plastic buizen bevestigd. Hazelmuizen bouwen hier hun nesten in en verraden daarmee hun aanwezigheid.

Per ha worden langs vooraf vastgestelde routes 10 buizen uitgezet die gedurende de periode augustus t/m november driemaal gecontroleerd worden.

Meedoen Zowel voor het ophangen als het controleren van nestbuizen in Zuid-Oost Limburg zijn we op zoek naar vrijwilligers!

Het ophangen van de nestbuizen gebeurt juli a.s. waarbij we in totaal 600 nestbuizen gaan ophangen. Vervolgens blijven de buizen twee jaar op dezelfde plaats hangen.

De opgehangen nestbuizen worden zowel in 2011 en in 2012 drie keer gecontroleerd op aanwezigheid van nesten van hazelmuizen. Deze nestbuiscontroles vinden plaats eind augustus, eind september en begin november. De exacte locaties van de routes zijn nog niet bekend maar bevinden zich allemaal in en rondom het Vijlenerbos en het Gulpdal.

Het is niet noodzakelijk bij het ophangen van de buizen aanwezig te zijn om ze daarna te kunnen controleren. Deelnemers krijgen vooraf kaartmateriaal en uitleg. Nestbuizen zijn een mooie manier om hazelmuizen te ontdekken, maar ook bosmuizen en de zeldzame grote bosmuis worden wel eens in de nestbuizen aangetroffen!

Meer informatie Stuur voor meer informatie of om aan te melden een e-mail naar vrijwilligers@zoogdierverseniging.nl onder vermelding "hazelmuizen lokken".

Tuinreservaten

Van de 7 miljoen woningen in Nederland hebben er 5,1 miljoen een tuin of tuintje:

al met al vele honderden vierkante kilometers. De vijf miljoen particuliere tuinen in ons land worden almaar belangrijker voor de biodiversiteit. Voor steeds meer planten en dieren is de natuur rond de bebouwing hun belangrijkste leefgebied. De trends in tuinenland zijn echter grijs: bestrating en loungebanken nemen de plaats in van flora en fauna. De Zoogdierverseniging spant zich samen met het televisie- en radioprogramma 'Vroege Vogels', Vogelbescherming, Vlinderstichting, RAVON, Vivara en Groei & Bloei in om de natuurvriendelijke tuin te promoten. Kijk op www.tuinreservaten.nl.

VLAANDEREN

Televisiekijkers bouwen samen met Natuurpunt voor (zoog)dieren

Dertien weken lang was er in het programma 'Dieren in nesten' op de Vlaamse zender één een rubriek 'Dieren in nesten bouwt'. Elke week liet presentator Chris Dusauchoit de kijkers zien hoe ze hun tuin stukje bij beetje kunnen ombouwen tot meer natuurgebied voor inheemse zoogdieren in nood. Dertien bedreigde soorten kwamen aan bod, waaronder de egel, de eikelmuis en de otter. De ene soort help je al wat makkelijker dan de andere, maar voor elke soort waren er concrete tips. Egels en eikelmuisen kun je onder meer helpen met het plaatsen van aangepaste nestkasten of een takken- en bladerenhoop aan te leggen in je tuin. De otter, die grote zuivere waterrijke gebieden nodig heeft, kun je dan weer helpen door acties voor zuiver water. Kijkers konden hun acties invoeren op de website van het programma en zo werd gemeten hoeveel vierkante meter natuurgebied

bijgebouwd of geschikt gemaakt werd. Bij het schrijven van dit artikel, drie dagen na het einde van de reeks, klokt de actie af op 637.512 m². Ook in Wallonië en Nederland bouwden Dieren-in-nesten kijkers mee, wat resulteerde in respectievelijk 1700 en 507 m² natuurgebied. Natuurpunt had in het begin van de serie bovendien beloofd de bijgebouwde oppervlakte te verdubbelen met de aankoop van nieuw natuurgebied, waardoor Dieren in nesten zo maar even meer dan één miljoen vierkante meter natuurgebied bijgebouwd heeft. Wie het programma gemist heeft, maar alsnog wil nagaan hoe je deze bedreigde diersoorten kunt helpen, kan terecht op de website van Natuurpunt (<http://www.natuurpunt.be/bouwme>). Als je wilt weten hoeveel deze acties opbrengen aan nieuw natuurgebied, kun je je acties invoeren op de website van Dieren in nesten (<http://www.een.be/diereninnesten>). De pagina blijft nog enkele weken actief na het einde van de actie op 28 mei.

Everzwijnen weer welkom in Vlaanderen?

Het aantal everzwijnen in Vlaanderen nam de laatste jaren sterk toe. Maar op welke manier gaan we daarmee om? In 2008 stelde de Vlaamse regering een totale uitroeiing van het everzwijn in Vlaanderen in het vooruitzicht. Inmiddels stapte de Vlaamse regering alweer af van de nultolerantie. Om diverse redenen vond ze het niet langer opportuun om de totale uitroeiing van het everzwijn na te streven. De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt stelde zich vragen bij het dobberende zwijnenbeleid en kwam op de proppen met een meer genuanceerde visie op de omgang met het everzwijn in Vlaanderen. In februari 2011 werd een ontwerp tekst op een 'zwijntjesavond' voorgesteld en getoetst aan de opinies van andere geïnteresseerden bij Natuurpunt. Op die voorlichtingsavond werd ook algemene informatie verstrekt over de biologie en de actuele stand van het everzwijn in Vlaanderen.

Aan de hand van opmerkingen en discussie-elementen werd de nota bijgeschaafd. Inmiddels heeft Natuurpunt de krachtlijnen van de visie openbaar gemaakt. De terugkomst en de aanwezigheid van het everzwijn in Vlaanderen wordt als een gunstige ontwikkeling voor natuur en landschap aanzien. De soort krijgt een belangrijke rol toegewezen in toekomstige natuur- en landschapsontwikkelingen. Dit betekent niet dat men blind is voor de negatieve gevolgen die de soort kan hebben op velerlei vlakken. Er wordt evenwel gepleit voor een preventieve

Onszelf opnieuw uitvinden

De natuurbescherming zit in de hoek waar de klappen vallen.

Het huidige kabinet heeft draconische bezuinigingen op natuuraangekondigd.

In antwoord daarop is de natuursector nu hard bezig om bij zichzelf te rade te gaan wat haar antwoord moet zijn op de grote veranderingen die nu spelen. Natuurlijk laat de sector een tegengeluid horen (o.a. in de actie Hart voor Natuur) om kenbaar te maken dat het ingezette beleid ten koste gaat van de biodiversiteit en de ruimte voor natuurbeleving van burgers. Aan de andere kant beseffen de meeste organisaties ook dat er een nieuwe strategie moet komen voor de bescherming van de natuur in ons land. De afhankelijkheid van de overheid is simpelweg te groot. Meer terug naar particulier initiatief en financiering. Maar ook dat is niet eenvoudig. De verwachtingen en behoeften van burgers veranderen snel, dit uit zich in minder ledentrouw, maar aan de andere kant de bereidheid om meer geld te besteden aan goede doelen. Daarnaast speelt de vraag of de sector niet te versnipperd is om een effectieve rol te spelen in het maatschappelijk krachtenveld.

De grote bezuinigingen van dit kabinet hebben helaas ook een direct effect op de orderportefeuille van de werkorganisatie van de Zoogdierverseniging. Onze belangrijkste opdrachtgevers: provincies, gemeenten en terreinbeherende organisaties hebben minder te besteden en besteden dus minder opdrachten uit. Dat werd goed duidelijk bij het opmaken van de Jaarrekening 2010. Toen bleek dat de baten sterk waren teruggelopen, terwijl de kosten (vooral loonkosten) nauwelijks waren gedaald. Voor een deel was dat al verwacht waardoor de begroting voor 2011 al naar beneden was bijgesteld, maar niet genoeg om de continuïteit van de organisatie te waarborgen. Het bestuur concludeerde dat stevig ingrijpen noodzakelijk was. Bezuinigen op de grootste kostenpost salarissen was onvermijdelijk. Dit betekende gedwongen ontslagen voor meerdere medewerkers en een reorganisatie voor de blijvers. De organisatie heeft voldoende veerkracht om weer uit dit dal te komen, maar dat kost tijd en creativiteit.

Wij: de natuursector en de Zoogdierverseniging zullen onszelf opnieuw moeten uitvinden.

Jos Teeuwisse
Directeur Zoogdierverseniging

Wild zwijn. Foto Richard Witte van den Bosch

i.p.v. voor een repressieve aanpak van het schadefenomeen. Hiervoor kan een veelheid aan middelen worden ingezet en moeten verschillende partijen hun verantwoordelijkheid nemen. Veel maatregelen zijn bovendien te combineren met andere acties zoals de beveiliging van wegen door wildkerende rasters en mitigerende maatregelen. De opvolging richt zich op een snel en efficiënt ingrijpen bij schade. Repressieve maatregelen zijn enkel aan de orde wanneer alle andere middelen zijn uitgeput of onverantwoord blijken. In februari 2011 heeft Vlaams minister voor Natuur en Leefmilieu Joke Schauvliege eveneens een nieuwe beheersvisie voor het everzwijn goedgekeurd. In die beheersvisie staat nu dat het everzwijn wordt aanvaard als inheems grofwild in Vlaanderen. In sommige regio's wordt het wild zwijn gecontroleerd toegelaten doch in andere regio's blijft de nul tolerantie van kracht. Het volledige dossier met algemene informatie over het everzwijn, een overzicht van preventieve maatregelen en de standpunten van zowel Natuurpunt als Vlaamse overheid, vind je terug op de Natuurpunt-website: (http://www.natuurpunt.be/nl/everzwijnen-in-vlaanderen_2439.aspx).

Vleermuissuccessen: nieuwbouwobjecten voor vleermuizen in West-Vlaanderen.

In het bosarme West-Vlaanderen is het overgrote deel van de bossen geconcentreerd in enkele gemeenten ten zuiden van de hoofdstad Brugge. Enkele tientallen ijskelders en bunkers herbergen er ruim driekwart van de gemiddeld ruim duizend overwinterende vleermuizen die de laatste jaren in West-Vlaanderen geteld worden. De meeste objecten bevinden zich op privédomein,

wat meteen een potentiële bedreiging vormt voor de vleermuizen. Heel wat objecten worden door de eigenaars – uiteraard meestal onopzettelijk – onbruikbaar gemaakt. Enkele schrijnende gevallen hebben de Vleermuizenwerkgroep ertoe aangezet om te ijveren voor de bouw van enkele nieuwbouwobjecten. Een eerste object werd gebouwd op initiatief van wijlen Franky Bonne in Beernem in 1994. Dit gebeurde door vrijwilligers en met een budget van welgeteld duizend euro. Het bakstenen object heeft de vorm van een iglo met een diameter en een hoogte van ongeveer drie meter. De drie meter lange toegang telt twee deuren. Het object ligt een halve meter onder het maaiveld en werd bedekt met de uitgegraven aarde. Tussen de bakstenen zijn voegen opengeleten. De eerste winter was de kelder nog niet helemaal af en werden geen vleermuizen gevonden. De tweede, derde en vierde winter telden we respectievelijk twee, drie en vijf gewone grootovleermuizen. Later kwamen de eerste baardvleermuizen, watervleermuizen en franjestaarten erbij. In de winter van '01-'02 maakten de aantallen een sprong naar 29. In de winter van '09-'10 bereikte de kelder een recordaantal van 56 overwinterende vleermui-

zen! In 2005 bouwde de provincie West-Vlaanderen mede op aansturen van de Vleermuizenwerkgroep een grote vleermuizenkelder in het Provinciaal domein Bulskampveld, ook in Beernem. Ook deze grote bakstenen iglo werd onder het maaiveld gebouwd. Op 5 december 2010 bereikte deze kelder een voorlopig record van 54 winterslapende vleermuizen. In 2008 besloot de provincie West-Vlaanderen ook in het provinciaal domein Tillegem in Brugge een ijskelder te bouwen. Deze werd plechtig 'geopend' tijdens de Europese Nacht van de Vleermuis in 2009, maar was toen nog niet helemaal afgewerkt. Het bouwplan bestaat uit een lange bakstenen gang in de vorm van een rechthoekig slakkenhuis met een centrale kamer en op het einde van de gang een kleine ventilatiepijp. Het plafond bestaat uit betonnen gewelven. Afgelopen winter werd de eerste grootovleermuis geteld en uiteraard wordt er gehoopt op meer. Ondanks de succesverhalen zijn er ook voorbeelden van minder geslaagde projecten. Zo werd in 2005 in het Oost-Vlaamse natuurgebied de Bourgoyen-Ossemeersen een winterobject voor vleermuizen gebouwd waarin sindsdien nog geen vleermuizen zijn waargenomen. De oorzaken zijn wellicht divers, maar het is toch opvallend dat dit object in tegenstelling tot de drie West-Vlaamse objecten werd opgetrokken uit betonnen prefab-elementen. Het budget voor dit project bedroeg een veelvoud van die voor de West-Vlaamse objecten. Het bouwen van kunstmatige winterobjecten voor vleermuizen mag echter zeker geen excuus worden om de natuurlijke winterverblijfplaatsen van vleermuizen te verwaarlozen. Zo vormen holle bomen wellicht nog steeds een belangrijke, zo niet de belangrijkste winterslaapplaatsen voor heel wat soorten vleermuizen in onze regio.

Nieuwbouw voor vleermuizen. Foto Rudi Vantorre

Agenda & adressen

26 en 27 augustus 2011 Nacht van de vleermuis

Zoals elk jaar ook in 2011 weer een 'Nacht van de vleermuis'. In het Jaar van de Vleermuizen wordt geprobeerd om op nog meer locaties excursies te organiseren. Hou www.vleermuis.net in de gaten voor de locaties en aanmeldingen!

1 oktober 2011 Symposium 'Van waarneming naar natuurbescherming'

Dit symposium wordt georganiseerd door de KNNV en de VOFF. Door middel van lezingen en workshops worden waarnemers, onderzoekers en betrokken burgers gemotiveerd om hun werkterrein te verbreden naar praktische vormen van natuurbescherming. Locatie is Hogeschool Domstad Utrecht. Zie ook www.knnv.nl en www.voff.nl.

21 oktober 2011 Zoogdierenweekend 2011

Wellicht zijn er bij het verschijnen van dit blad nog enkele plaatsen vrij voor het Zoogdierenweekend in het Groot Hertogdom Luxemburg van 21 oktober. We helpen onder meer met onderzoek naar hazelmuizen. Wees er snel bij! <http://www.zoogdierenwerkgroep.be> → Activiteiten.

29 oktober 2011 VLEN-dag en twejaarlijks symposium van Zoogdiervereniging en Natuurpunt

In Naturalis in Leiden organiseert de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) haar jaarlijkse dag. De VLEN-dag zal dit jaar nog sterker dan andere jaren ook Vlaamse sprekers kennen, in het kader van de twejaarlijkse symposia die de Zoogdiervereniging en de Zoogdierenwerkgroep en Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt organiseren. Meer informatie zal worden geplaatst op www.vleermuis.net.

19 november 2011 Algemene Ledenvergadering

Tijdens deze najaarsledenvergadering komt onder meer de begroting voor 2012 aan de orde. Daarnaast worden er kandidaat-bestuursleden gepresenteerd.

Ga voor actuele informatie naar onze websites:

www.zoogdiervereniging.nl

www.zoogdierenwerkgroep.be

NEDERLAND Zoogdiervereniging

Postadres: Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator 3, Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Telefoon 024-7410500 **Fax** 024-7410501

info@zoogdiervereniging.nl www.zoogdiervereniging.nl

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen, Middelstegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761, veldwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, materiaal@zoogdiervereniging.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland

Anne-Jifke Haarsma, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 023-5472583, vleermuiswerkgroepnederland@zoogdiervereniging.nl
www.vleermuis.net

Werkgroep Zoogdierbescherming

Marijke Drees, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, info@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort, 033-4625970, boomarterwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Zeezoogdieren

Jan Willem Broekema, Brikkenwal 20, 2317 GT Leiden, jw@broekema.info

Werkgroep Kleine marterachtigen

Tim Hofmeester, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, werkgroep-kleine-marterachtigen@zoogdiervereniging.nl

Beverwerkgroep Nederland

Gerrit Kolenbrander, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, beverwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Zoogdierwerkgroep Zeeland

Nanning-Jan Honingh, Schoondijkse dijk 35, 4438 AE Driewegen, 0113-403259, nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Annelies van der Blij, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4250979, blij@natuurmilieu.nl

Redactie wetenschappelijk tijdschrift LUTRA

p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, 026-3705318, lutra@zoogdiervereniging.nl

VLAANDEREN Natuurpunt

Natuurpunt Studie

Goedele Verbeylen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, 015/297244, goedele.verbeylen@natuurpunt.be

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Paul Van Daele, Rekkemstraat 144, 9700 Volkegem, 0494-401777, saripaul@skynet.be, www.zoogdierenwerkgroep.be
Naast de overkoepelende Vlaamse Zoogdierenwerkgroep zijn plaatselijk ook heel wat lokale en regionale zoogdieren- en natuurstudiewerkgroepen actief rond zoogdieren. Hun contactgegevens vind je op de website.

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201, vleermuizenalex@yahoo.com, www.natuurpunt.be/vleermuizenwerkgroep

JNM Zoogdierenwerkgroep

Daan Dekeukeleire, Polderdreef 37, 9840 De Pinte, 0474-488979, daan@jnm.be, www.jnm.be

Het moment van... Wesley Overman

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl of per post naar de redactie op Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Dwergmuis Het was oktober 2007. Mijn eerste veldseizoen als medewerker bij de Zoogdierverseniging. Geluksvogel als ik was mocht ik meteen meewerken aan een grootschalige inventarisatie op Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland om te kijken waar de noordse woelmuis nog voorkwam. Op meer dan 100 locaties zijn vallen uitgezet om de muizen levend mee te vangen. Het is voor mij een onvergetelijk project omdat ik toen veel dieren voor het eerst van zo dichtbij heb gezien. Zo hebben we bosspitsmuizen, dwergspitsmuizen, waterspitsmuizen, huisspitsmuizen, rosse woelmuizen, een woelrat, veldmuizen, noordse woelmuizen, dwergmuizen, bosmuizen, huismuizen, wezels en zelfs een hermelijn gevangen. Bij één soort is het iedere keer weer onvermijdelijk om een vertederd "ahhhhhh" uit te slaan: de dwergmuis, het toppunt van schattigheid. Dwergmuizen zijn volledig gebouwd op het klimmen en klauteren in bijvoorbeeld riet. Het was voor mij op dat moment dan ook een must om zo'n diertje te zien klimmen. Zo gezegd, zo gedaan, dus de dwergmuis voorzichtig op een rietstengel geplaatst, waaruit het onderstaande fotomoment volgde. Fantastisch om te zien hoe de dwergmuis zijn staart gebruikt om zich te zekeren. Soms wordt hij om de stengel geslagen, zoals op de foto, maar vaak ook wordt de staart volledig om de stengel gedraaid om zich stevig vast te grijpen. Ook steekt hij zijn staart regelmatig gestrekt achteruit om als contragewicht te dienen. Dit moment zal ik niet snel vergeten!

